

BİLHASSA TARİH

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
**DARBE, İSYAN
VE SUİKASTLER**

Ali SATAN / Ayşe PUL / Fahmeddin BAŞAR / Güzin ÇAYKIRAN BİLİCİ

Hasan BARLAK / Işıl TUNA PINAR / M. Alaaddin YALÇINKAYA

Metin AYDAR / M. Olgay SÖYLER / Muzaffer YARDIMCI

Necati ÇAVDAR / Necmettin ALKAN / Nevzat ARTUÇ

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

AGAH GÜRTÜRK

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

BEKİR KARACA

EDİTÖR KURULU BAŞKANI

MELİSA NUR GÜNGÖR

PROJE GELİŞTİRME SORUMLUSU

YASİN ARDA İŞGÜZAR

İLETİŞİM VE KOORDİNASYON
MÜDÜRÜ

ERSOY SAZAK

EDİTÖRLER VE METİN YAZARLARI

RABİA KABASAKAL
FATİMA ZEHRA YILMAZ
GÖKÇE AĞAÇ
BURRE YIĞMAN

KAPAK VE MİZANPAJ

BEGÜM KAPTAN

DİJİTAL YAYIN ALTYAPISI

İSTANBULMARKA A.Ş.

Bilhassa TARİH

DEĞERLİ OKURLAR

Elinizde tuttuğunuz bu sayı, insanlık tarihinin en kritik kırılma noktalarından biri olan darbeleri, isyanları ve suikastları disiplinler arası bir bakış açısıyla ele almak üzere hazırlanmıştır. Amacımız, geçmişteki bu olayların yalnızca kronolojisini sunmak değil, aynı zamanda toplumsal, siyasal ve kültürel dinamiklerini çözümleyerek bugün ve yarın için ders çıkarılabilecek bir çerçeve sunmaktır.

Bu kapsamda, dergimizde yer alan her bir makale, alanında uzman araştırmacıların ve akademisyenlerin titiz incelemelerine dayanmaktadır. Böylece okuyucularımıza bir yandan tarihsel olayların arka planını kavrama, diğer yandan bu olayların günümüz dünyasına uzanan etkilerini değerlendirme fırsatı sunmayı hedefliyoruz.

Genel Yayın Yönetmeni

Agah GÜRTÜRK

X: @bilhassa_tarih

YouTube: Bilhassa Tarih

Instagram: @bilhassa.tarih.dergisi

Web Sitesi: www.bilhassatarih.com.tr

Elektronik Posta: bilgi@bilhassatarih.com.tr

BİLHASSA TARİH DERGİSİ

www.bilhassatarih.com.tr

İÇİNDEKİLER

3

SULTAN I. MURAD'IN ÖLÜMÜ

Prof.Dr.Fahameddin Başar

6

BİR MEHDİ RÜYASI ANADOLU'DA ŞAHKULU BABA TEKELİ İSYANI

Olgay Söyler

11

ANADOLU'DA DÜZEN VE KAOS: CELÂLİ HAREKETLERİ

Prof. Dr. Ayşe Pul

14

İSTANBUL'DA HUZURSUZ BİR SONBAHAR: 1730 İSYANI

Dr. Öğr. Üyesi Metin Aydar

17

KABAKÇI MUSTAFA İSYANI

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

21

YILDIZ'A DÜŞEN BOMBA: SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E SUİKAST TEŞEBBÜSÜ

Doç. Dr. Necati Çavdar

25

SAİD HALİM PAŞA SUİKASTI

Doç. Dr. Hasan Barlak

26

BİR İTTİHATÇININ BERLİN'DE SON YÜRÜYÜŞÜ: TALAT PAŞA CİNAYETİ

Doç. Dr. Güzin Çaykırın Bilici

33

CEMAL PAŞA SUİKASTI

Prof. Dr. Nevzat Artuç

35

BERLİN GURBETİNDE KANLI PUSU: BAHADDİN ŞAKİR BEY VE CEMAL AZMİ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Prof. Dr. Necmettin Alkan

37

MUSUL, ANKARA VE İZMİR SUİKASTI

Prof. Dr. Ali Satan

Muzaffer Yardımcı

39

27 MAYIS 1960: BİR DARBENİN SİYASAL MİRASI

Doç. Dr. Işıl Tuna Pınar

41

12 EYLÜL 1980: BİR DARBENİN TOPLUMSAL MİRASI

Doç.Dr. Işıl Tuna Pınar

X: @bilhassa_tarih

YouTube: Bilhassa Tarih

Instagram: @bilhassa.tarih.dergisi

Web Sitesi: www.bilhassatarih.com.tr

Elektronik Posta: bilgi@bilhassatarih.com.tr

BİLHASSA TARİH DERGİSİ

www.bilhassatarih.com.tr

Sultan I. Murad'ın Ölümü

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Tarih boyunca devlet adamlarına yönelik suikastlar düzenlenmiştir. Hükümdarların bir kısmı ya hanedan içindeki saltanat mücadelelerine ya da içerideki ve dışarıdaki düşmanlar tarafından yapılan suikast girişimlerine kurban gitmiştir. Suikastlar Osmanlılar zamanında da yaşanmış, bu şekilde hayatını kaybeden ilk hükümdar "I. Murad Hüdavendigâr" olmuştur. Ancak Sultan Murad; hanedan içi saltanat mücadelesi yüzünden ya da kendisine muhalif olanlar tarafından öldürülmemiş, zaferle biten Birinci Kosova Savaşı sonrasında savaş meydanını gezerken bir Sırp askeri tarafından hançerlenmiş ve kısa bir süre sonra şehit olmuştur.

Sultan Murad babasının ölümü sonrasında tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti yarım asırlık bir tecrübeye sahipti. 14. yüzyıl başlarında küçük bir beylik olarak tarih sahnesine çıkmış olan Osmanlılar; ilk hükümdarları Osman Bey döneminde Bilecik, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir'i fethetmiş; ardından Sakarya havzasında Lefke, Mekece, Geyve, Karaçepiş ve Karatekin gibi hisarları ele geçirmiş ve Bizans'ın bölgedeki önemli merkezleri olan İznik ve Bursa'yı abluka altına almıştı. Orhan Gazi döneminde ise Bursa fethedilerek başkent yapıldıktan sonra İzmit ele geçirilmiş ve Osmanlı akıncıları Boğaziçi sahiline kadar ulaşmıştı. Bu dönemde Balıkesir yöresindeki Karesi Beyliği'ne ait toprakların ilhakıyla Çanakkale'ye kadar uzanan topraklara hâkim olan Osmanlılar, buradan Avrupa kıtasına geçmişti. Gelibolu Kalesi'ni ele geçirdikten sonra ise Trakya'yı fethetmeye başlamıştı.

Türkleri durduramayan Bizanslılar, Batı'dan yardım alabilmek için Papalığa başvurmuş ve büyük bir Haçlı ordusunun düzenlenmesini istemişti. 1357 tarihinde Süleyman Paşa'nın ani vefatı üzerine veliyaht ilan edilerek Rumeli'ye gönderilen Şehzade Murad; Çorlu ve Lüleburgaz kalelerini ele geçirdikten sonra Edirne'ye yönelmiş, Trakya ve Balkan hâkimiyeti için önemli olan bu şehri 1361 yılında fethetmişti. Babasının ölümüyle yerine geçen I. Murad (1362-1389) tahta çıktığı sırada Türk akıncıları, Meriç Nehri'ni geçmiş ve Balkanların içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı.

Bu dönemde Edirne'yi askeri üs olarak kullanan Osmanlılar, bir yandan Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul yönünde fetihler yaparken bir yandan da Batı'ya doğru ilerlemeye devam ediyordu. Nitekim Dimetoka ele geçirilmiş, ardından Filibe ve Gümölcine hâkimiyet altına alınmıştı.

Osmanlıların Edirne'den sonra Bulgaristan içlerine doğru ilerlemeleri Sırbistan, Bosna ve Macaristan'da büyük bir endişe uyandırmış; Papa Urban'ın teşviki ile Macarlar başta olmak üzere Bulgarlar, Sırlar, Eflaklılar ve Bosnalılar Osmanlılar aleyhine ittifak yaparak Makedonya'da bir araya gelmiş ve Edirne'yi geri almak için savaşmaya karar vermişlerdi. Güçlü bir ordu oluşturan Sırlar, Osmanlıları durdurmak istemişse de 1371'de Meriç Nehri kenarında Çirmen'de yapılan savaşta ağır bir mağlubiyete uğramışlardı. Sırlar için büyük bir felaket olan bu muharebe, Osmanlılara;

Makedonya, Sırbistan ve Mora Yarımadası'nın yolunu açmıştı. Nitekim zaferi müteakip Osmanlılar, Batı Trakya ile Makedonya'nın büyük bir kısmını ele geçirmiş; Kavala, Drama, Serez ve Karaferye gibi yerleri fethetmişti.

Bu savaştan sonra Sırp haraç ödemek şartıyla Osmanlılara bağlılıklarını bildirdikleri gibi Batı ile bağlantısı kesilmiş olan Bizanslılar da Sultan Murad ile barış yaparak Osmanlılara bağımlı hale gelmiş ve padişahın Anadolu'daki seferlerine katılmaya razı olmuştu. Bununla birlikte Bizanslılar, Osmanlılara karşı en etkili silahın, Batı'dan gelecek olan bir haçlı ordusunun; harekete geçmesi için diplomatik girişimlerden vazgeçmiyordu. Kurtuluşun ancak Haçlıların gelişiyle mümkün olduğunu düşünüyorlardı, ancak arzu ettikleri sefer düzenlenemediği gibi bu sırada Andronikos'un tahtı ele geçirmesi ve İstanbul ile Galata Cenevizlileri'nin arasındaki iç savaşla geçen yıllar; Sultan Murad'a Rumeli'de rahatça hareket etme imkânı vermişti. Nitekim 1383'te Serez'i fethettikten sonra Vardar Vadisi'ne ulaşan Osmanlılar, Ohri ve Pirlepe'ye girmiş; Manastır, İştip, Sofya, Niş ve Selanik fethedilmiş; Arnavutluk yönünde akınlar başlamıştı. Osmanlıların bu ilerleyişi üzerine Sırp Kralı Lazar, Osmanlılara tabi olmasına rağmen Türkleri durdurmak için Bosnalılarla ittifak yaparken Bosna Kralı da Arnavutluk'taki Osmanlı kuvvetlerini mağlup etmişti. Osmanlıların bu yenilgisinden sonra diğer despotluklarla da ittifak yapan Kral Lazar, Türklere karşı sefer hazırlıklarına başlamış; Sırp, Boşnak, Hırvat, Arnavut, Bulgar, Macar ve Çek askerlerinden oluşan büyük bir ordu meydana getirmişti.

Balkanları tamamen hâkimiyet altına almak isteyen Sultan Murad ise bu gelişmeleri haber alınca vasal haline gelen Anadolu beylikleri ile Makedonya Kralı Marko'nun ve Bulgar Kostantin'in askerlerinin de yer aldığı kuvvetleriyle harekete geçerek Kral Lazar üzerine yürümüş, iki ordu Kosova Ovası'nda karşılaşmıştı.

Kaynaklar Osmanlılarla Haçlılar arasında yapılan bu ilk büyük meydan muharebesinde tarafların ordu sayısını abartılı olarak verselerde araştırmacılar, ordu mevcudunun birbirine denk ve 30 bin dolayında olduğunu belirtmişlerdir. Osmanlı ordusunun merkezinde Sultan Murad bulunuyor, yeniçeri okçu birlikleri sağ ve sol tarafta biner kişi olacak şekilde yer alıyordu. Sağ ve sol kollar, şehzadeler Bayezid ile Yakub'un idaresinde idi. Bu kollara saflar halinde dizilen Anadolu ve Rumeli askerleri yerleşmişti. Haçlı ordusunun merkezinde ise Kral Lazar, sağ kolda damadı Brankovic, sol kolda ise Bosna kuvvetleri yer almıştı.

Kaynaklar, Kosova ovasında yapılmış olan bu savaşta Sultan Murad'ın, ordusunun önüne üç sıra halinde birbirine bağlı develer yerleştirerek bir set oluşturduğunu kaydetmişlerdir. Yine kaynaklarda Osmanlıların, ilk defa bu savaşta top kullandığı bilgisi varsa da araştırmacılar, bu savaşta bilinen anlamda bir topun kullanılmasının mümkün olmadığı görüşündedir.

28 Haziran 1389 tarihinde sabah saatlerinde başlayan meydan muharebesi, öğle vakti Osmanlıların kesin zaferiyle son bulmuştu.

Muharebe Sırp ordusunun hücumuyla başlamış, Osmanlılar müdafaada kalmıştır. Savaşın başında Sırp, Osmanlı merkez kuvvetlerini ve sol kanadını yarararak ilerlemişse de henüz savaşa başlamamış olan Şehzade Bayezid kumandasındaki sağ kanadın saldırısı ile Sırp geri çekilmek zorunda kalmış, bu sırada merkezdeki birlikleri toparlayan Ali Paşa da yeniden saldırıya geçince Sırp kaçmaya başlamıştı. Merkez kuvvetlerin kaçmasıyla Bosna Kralı Tvrtko ile Sırp Despotu Brankoviç de geri çekilmiş Haçlılar, bozguna uğramıştı. Kaynaklardaki bilgilere göre savaş Osmanlıların kesin galibiyetiyle bitmişse de galibiyetin ardından Sultan Murad, savaş meydanını gezerken kendisini ölümlerin arasına saklamış olan "Miloş Kobilovic" adlı bir Sırp askeri tarafından hançerlenmiş, kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir. (15 veya 28 Haziran 1389). Osmanlı tarihinde savaş meydanında suikasta uğramış olan ilk ve son padişah I. Murad'ın, iç organları çıkarılarak şehit düştüğü yere gömülmüş ve buraya "Hudâvendigâr Meşhedi" denilen bir türbe yapılmıştır. Padişahın tahnit edilen naaşı ise payitaht Bursa'ya götürülerek Çekirge'de bulunan türbesine defnedilmiştir.

Sultan Murad'ın suikast sonucu şehit düşmesine sebep olan Birinci Kosova Savaşı Osmanlıların, Balkanlar'da Sırp'ların öncülüğündeki Haçlılara karşı kazanmış olduğu ilk büyük meydan muharebesidir. Bu savaştan sonra Sırp Despotluğu tabi kılınmış, böylece Osmanlıların Balkanlar'da kalıcı olması sağlanmıştır. Bu zafer, Türklere Kuzey Sırbistan'ın yolunu açmıştır.

Üstelik artık Tuna Nehri'nin güneyindeki topraklarda Macarlardan başka Türklerin karşısında duracak güç kalmamıştır. Sırp ise Sultan Murad'ın ölümü dolayısıyla bu savaşı bir zafer şeklinde ele almışlar ve günümüzde dahi bir millî destan olarak kabul etmektedirler. Hatta Bosna Kralı Tvrtko bile savaşı kendi zaferi gibi ilan etmiştir. Bazı araştırmacılar ise bu savaş sonunda Sırp Kralı Lazar'ın da hayatını kaybetmiş olması dolayısıyla savaşın galibinin ve mağlubunun bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1992.

Emecen, F.M., (2010), Osmanlı Klasik Çağında Savaş, İstanbul.

Emecen, F.M., (2002), "Kosova Savaşları", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 26, s. 221-224.

İnalçık, H., (2020), "Murad I", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt:31, s. 156-164.

Uzunçarşılı, İ.H., (1972), Osmanlı Tarihi, Cilt: I, 3. Baskı, Ankara.

Bir Mehdi Rüyası: Anadolu'da Şahkulu Baba Tekeli İsyanı

Olgay SÖYLER
Araştırmacı / Yazar

Osmanlıların, Anadolu'yu merkezileştirmeye çalıştığı dönemde İran'da Mehdi ideolojisini ihtilalci bir yapılanmaya büründüren Şah İsmail yanlısı olarak isyanını tertip eden ancak zaman içinde isyanı kendi siyasi menfaatleri doğrultusunda yönlendirdiği anlaşılan Şah kulu Baba Tekeli, Osmanlı arşiv belgelerinde 'Şeytankulu, Sofu, Karabıyıkoglu' olarak anılır. İsyan, Şehzade Selim'i diğer taht adayları karşısında üstün duruma getirmesiyle de önemlidir.

Merkezi Antalya olan, Finike, Kaş, Kalkanlı, Elmalı, Istanoz (Korkuteli-Korkut-İli) ve Karahisariteke merkezlerini içine alan Teke-İli, daha çok da bilinen adıyla Teke Sancağında 1511 yılında başlayan isyanın önderi Şahkulu, bir Kızılbaş şeyhi olup yaklaşık altı ay boyunca Anadolu'yu kasıp kavurmuş Osmanlı kuvvetlerini birkaç defa dağıtmış, Bursa önlerine kadar gelmesiyle Osmanlı payitahtını da tehdit eden boyuta gelmiştir. Onun bu harekâtı sadece Osmanlı bürokratik sistemine ve ordusuna zarar vermemiş, halkın da bu ayaklanma nedeniyle talana, tecavüze maruz kaldığı kaynaklarda işlenmiştir. Geniş bir tabana yaydığı hareketinde Şah İsmail'in Kızılbaş müritlerinin ve tımarlarını kaybetmiş büyük Türkmen aşiretlerinin de içinde olduğu isyan, büyük oranda Osmanlı'nın merkezileştirme stratejisine tepki ve Anadolu içlerine yansıyan Şah İsmail'in diniideolojisi üzerine temellenir. Mesihane hareketlerin tümünün dayandığı sosyal, toplumsal, dini ve ekonomik nedenlerin tamamını uhdesinde barındıran bu isyan hareketinin lideri

Şahkulu'nun bunca insanı etki altına alarak bir devleti kısa süreli de olsa dağıtması, bölgede uzun zamandır yapılanmasına ve etkilendiği Erdebil sufileriyle, babasına bağlanabilir.

Tekeli Türkmenlerinden olan babası Hasan Halife'nin Antalya yakınlarında Yalınlıköy'de bir tekke kurduğu ve Şah İsmail'in ataları Şeyh Haydar ve Şeyh Cüneyd'in yanında bulunup daha sonra Yalınlıköy'de bir mağaraya çekildiği zikredilir. Yalınlıköy'de dünyaya gelen Şahkulu buradaki bir mağarada dini telkinlerle Safeviyye tarikatının görüşlerini yaymaya başlamıştır. Bazı kaynaklarda hem babasına hem de ona II. Bayezid'in maddi yardımında bulunduğu, hatta bir zaviye ve imaret yaptırdığı kaydedilirse de (Anonim Tevârih-i Âli Osmân, s.132) bu hususu doğrulayacak bir belge mevcut değildir. Fakat Safeviler'in büyük bir dini tehdit unsuru halinde ortaya çıkmasından önce II. Bayezid'in bütün tarikatları desteklediği bilinmektedir.

Sultanın, ünü her tarafa yayılan bu iki ruhani isimden hayır dualarını almak için onlara her yıl altı ya da yedi bin akçe sadaka yollamayı adet edindiği kaynaklara yansımıştır. Selçuklu devrinde XIII. yüzyıldaki gibi XVI. yüzyılda da hemen hemen aynı bölgelerde gayri memnun kitleler toplanmış yeni bir Mehdi sahneye çıkmıştı. Tokat, Amasya, Sivas, Çorum, Karaman ve Bozok Sancakları Kızılbaş olarak nitelenen kitlelerin belki yerinde bir deyimle doğrudançalışma alanıydı.

Üstelik bu bölgeler her zaman iktisadi hayatı tarım ve hayvancılık üzerine olan kitleleri beslemeye zaman zaman yetmiyor, toprağı ve iklimi nedeniyle yılda sadece bir kez sınırlı sayıda ekilebilen ürün üzerinden yürüyen bir iktisadi hayat en temel ihtiyaçları karşılayamıyordu. Tımarları ellerinden alınmış aşiretler, artan nüfus baskısı, uygulanan vergi sistemi ile merkezileştirme politikaları kriz üstüne kriz yaratıyor nihayetinde uygun zamanın geldiğini artık adaleti tesis edeceğini söyleyen karizmatik dini bir şahsiyetin ardında kitleler bu yüzyıl boyunca sürükleniyordu. Bu adı geçen Anadolu sancak ve kentlerinde yaşayan Kızılbaş unsurlar Osmanlıyı 'gaspçı' olarak görüyor kendilerine devlet bakışı açısıyla 'akılsız Türk' denmesinin öcünü alırcasına her fırsatta isyan çıkartıyordu. Esasında bu kadar isyanın bu yüzyılda sürmesinin en önemli dini nedeni olan Şah İsmail'in kurduğu devlet ve yarattığı Şii ideolojiyi yayma mücadelesiydi. Ekonomik ve dini nedenlerle olduğu kadar siyasi buhran zamanlarını kollayan bu tür Mehdi hareketler için uygun zamanlardan olan taht mücadeleleri de tıpkı Şahkulu isyanında olduğu gibi başat rollerden birini oynuyordu. Şah İsmail'in görevlendirdiği Şii dâi'ler yukarıda sayılan bölgelerde olduğu kadar Doğu vilayetlerini de sarmıştı. İlginç olan ise oğullarına Âlemşah, Selimşah, Şehinşah gibi isimler koyan Bayezid'in Kızılbaşlara bakış açısı, Balım Sultanı Dimetoka'dan getirterek Bektaşî yapılanmasına ön ayak olması nihayetinde de bu unsurlar ile mücadele içinde kalmasıydı. Oğullarından şehzade Ahmed' in Amasya sancakbeyi olarak etrafını saran Kızılbaş itikatlı sofular ile iç içe yaşam sürmesi, hele oğlu Çorum sancakbeyi şehzade Murad'ın Bektaşîlerden tac giydiğine ve Kızılbaşlığa temayülü olduğuna dair anlatılar olayları daha bir ilginç kılmaktaydı.

Çorum sancakbeyi şehzade Murad'ın Bektaşîlerden tac giydiğine ve Kızılbaşlığa temayülü olduğuna dair anlatılar olayları daha bir ilginç kılmaktaydı.

Amasya'da meydana gelen bu yapılanma, Şah İsmail'in ileri karakoluna dönüşen şehirde Sünni kesimin kızıp bazı çatışmalar yaratmasına sebep olmuş birçokları Şehzade Ahmed' in Şiileri koruyucu tedbirlerinden çekinerek Trabzon sancakbeyi şehzade Selim'in yanına sığınmıştı. Antalya sancakbeyi şehzade Korkud' un bir ara sancağını terk ederek Mısır'a gitmesini de fırsata çeviren Şahkulu ve çevresi bu bölgede halk yığınları üstünde kontrolü ele geçirmiş zaten bölgede yoğun olarak yaşayan Kızılbaş itikatlı ve Şah İsmail yanlısı Türkmenler, çiftçi, köylü ve yerel aşiret beyleri gibi gayrimemnun kitleler ile faaliyetlerini arttırmıştı.

Teke bölgesini terk eden şehzadenin ardından bunun sultanın öldüğüne yoran veya böyle duyulması işine gelen Şahkulu imparatorluğun başıboş kaldığını ileri sürmüştü; bir olasılıkla amacı bu fırsattan yararlanarak bütün ülkeyi ele geçirmektir. Taraftarları Şahkulu'nun, Allah, Peygamber ve Mehdi olduğunu iddia ediyorlar, memleketin içine düştüğü felaketten ancak onun sayesinde kurtulacağını ileri sürüyorlardı. Mağara içerisinde paralel yeryüzü tanrısı edasıyla oturan Şahkulu, Antalya ve çevresinde faaliyet gösterirken bir ara Şehzade Korkud' un adamları tarafından basılmış ancak Şah kurtulmuş yirmi adamı Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmişti. Bu olaydan sonra halifelerini, kendilerine bağlı yerel beylerin askerlerini ve tımarlılarını yanına çağırarak Şahkulu'nun ordusunda toplanan güçlerin görüntüsünün korkunçluğu raporlara ve mektuplara yansımıştı.

Kırmızı başlıkları, uzun pos bıyıkları, yalın ayak ve yırtık elbiseleriyle geçtikleri yerlerde hem görüntüleriyle hem arşiv belgelerine yansıyan yaptıklarıyla ahali arasında dehşet saçıyorlardı. Artık kıyama duran Şahkulu ile ardılları Antalya'dan başladıkları harekâtı hiç durmadan devam ettirmiş, Sivas'a kadar önüne gelen tüm şehirleri tahrip etmiş, yaşayan ahaliyi ve Osmanlı güçlerini adeta silmişti.

Gelişigüzel tertiplenmemiş bu isyanın her safhasının düşünülerek oluşturulduğunu, Şahkulu'nun her tarafa mektuplar yazarak davet gönderdiğini, casuslar vasıtasıyla yandaş olduğunu düşündüğü kimselere hazırlanma emrini verdiğini arşiv belgeleri üzerinden takip edebilmekteyiz.

Antalya kadısı, Şahkulu yandaşlarının ayaklanma liderinin ilah ve peygamber mertebesinde olduğu mesajını yaydıklarını bildirirken, payitahta gelen diğer raporlar kendisini Mehdi ilan ettiğini belirtiyorlardı. Şehzade Korkud'un görev yerini terk etmesiyle Şahkulu'nun propagandası, etrafına toplanan tımarlı sipahiler ve köylüler üzerinde etkili olmuş, başına toplanan isyancılar ile Şehzade Korkud'un otağ ve ağırlıklarına saldırmış kadın kızları esir edilmişlerdi. Antalya Subaşı Hasan Bey ve şehzadenin defterdarı imdada yetişmiş, Antalya kuvvetleri bozguna uğramış, Hasan Bey yaralanmış, Korkud'un bazı eşyaları yağmalansa da ağırlıkları ele geçirilememiş Antalya halkı ve şehzadenin maiyetinden geride kalanlar Antalya kalesine sığınmışlardı. Hisarın kapıları kapanmış Şahkulu'da şehri kuşatma altına almıştır. Bu sırada meydana gelen hadiseler raporlara yansımış Defterdar ve Antalya kadısı acele Korkud'dan yardım istemiş, Defterdar eğer yardım gelmezse şehrin düşeceğini bildirmiştir.

Bu sırada kazanılan başarılar Şahkulu'nun taraftar sayısını da arttırmış etrafına toplananlar ile Antalya kalesi önünde kuşatmayı kaldırarak Anadolu'ya hareket etmişlerdi. Şehzade Korkud'un acele yardım istemesi ile gönderilen raporlar sarayı büsbütün telaşlandırmış ve öfkelenmiştir Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa isyanı bastırması için görevlendirilmiştir.

Karagöz Paşaya yardım amacıyla şehzade Korkud ve Şehzade Ahmed'e emirler verilmiş ancak iki şehzadenin sancaklarında olmaması Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın hayatına mâl olmuştu. Şahkulu, Keçiborlu, Sandıklı, Keçisiçanlı, Ulışanlı ve Altıntaş'ı diğer şehirlerde yaptığı gibi yakıp yıkmış nihayetinde Karagöz Paşanın birlikleri ile karşı karşıya gelmişti. Karagöz Paşaya ait birlikleri önce Burdur sonra paşanın bizzat komuta ettiği orduyu Kütahya'da yenmiş 22 nisan 1511'de Karagöz paşanın bazı kaynaklara göre önce başı vurulmuş, ardından vücudukazığa vurulup Kütahya kalesi önünde yakılmıştı.

Bu yenilgi haberinin yankıları bitmeden, yeni sancağı Saruhan 'a geçen Şehzade Korkud'un Alaşehir ovasında ordusuyla ve yardıma gelen diğer sancakbeyleriyle devlet güçlerinin tarumar edildiği, şehzadenin canını zor kurtararak Manisa kalesine kapandığı haberi saraya ulaştı. Ayrıca şehzade Ahmed' in Amasya'yı taht mücadelesi için terk ettiği sırada burada bulunan Kızılbaş itikatlı kitlelerin, oğlu şehzade Murad'ı da Kızılbaş yaparak etrafına topladıkları haberiyle, yine Bayezid'in oğlu Karaman sancakbeyi Şehinşah 'ın ayaklanmacılar ile birlikte hareket ettiği ve Kızılbaşlığa temayülü raporları da saraya ulaşıyor, nihayetinde Sadrazam Hadım Ali Paşa serdarlığa tayin ediliyordu.

Korkud'un üzerine daha fazla gitmeyen Şahkulu ve ardılları Bursa üzerine yürümüş Marmara ve havalisinde panik başlamıştı. Bursa'ya doğru ilerlerken sultanın hayatta olduğunu öğrenen Şahkulu aynı zamanda sadrazamın üzerine geldiğini anlayınca yön değiştirmiş, müttefiki olduğu saray raporlarına yansıyan Şehinşah 'ın sancakbeyi olduğu Konya'yı almaya karar vermişti.

Hadım Ali Paşa'nın bundan sonra hızla Bursa'dan çıkışı, Şehzade Ahmed'in kuvvetleriyle Kütahya tarafında Altıntaş'ta buluşması ancak burada sultan olmasını desteklediği Ahmed'e bir zarar gelmesin diye şehzade kuvvetlerinden yararlanmaması, nihayetinde uzun bir takipten sonra Sivas Çubuk taraflarında Şahkulu kuvvetleriyle 2 Temmuz 1511 günü meydana gelen kanlı mücadele sonrası savaş meydanında kalmasıyla ayaklanma hem saray hem Şahkulu için son bulmuştu. Zira bu mücadelenin ardından son olarak Anadolu tarafında Haydar Paşa'yı da katlederek Sivas taraflarında sadrazamın kuvvetleriyle yaptığı mücadele sırasında ortadan adeta kaybolan Şahkulu ve siyasi hırsları tarihe gömülmüştü. Perişan halde kalan Osmanlı birliklerinden bazıları Şahkulu kuvvetleriyle bir miktar daha mücadele etmiş hatta oklar ile karşılıklı yapılan savaş sırasında yine Şahkulu'nun bir kez de burada öldüğü kaynaklara yansımış, Şahkulu kuvvetleri güç bela Şah İsmail'in yanına sığınmış ancak burada bir kervan soydukları gerekçesiyle Şah İsmail'in emriyle katledilmişlerdir.

Siyasi kriz ortamı, Kızılbaşlığa meyilli şehzadeler, taht için verine mücadele ve Korkud'un sancağını terk etmesiyle sultanın öldüğü şayiasının yayılması, yakın zamanda meydana gelen deprem uygun anı bekleyen damarı hareketlendirmiş,

Şah İsmail ile bağlantısı olmayan, sadece Safevî hareketinden esinlenmiş bir kıyam, Şahkulu ile bir buçuk ay gibi kısa bir sürede etkili olmuş, Anadolu toplumsal ve siyasi hayatında derin izler bırakmıştır.

Sonuç olarak, Tımarları ellerinden alınmış boy beyleri, merkezileştirme politikaları çerçevesinde ellerinde ne varsa kaybettiğini düşünen Tekeliler, çeşitli seferlere maruz kalan Karamanlılar ve topraklarında yaşayan Turgutlu gibi aşiretler isyanın askeri kanadını oluşturan gayri memnun kitlelerdi. Ciddi askeri bir lojistikten mahrum ancak dini ideoloji ile bir arada tutulabilen kitlenin düzenli devlet birlikleri karşısında başarılı olması Şahkulu'nun karizmatik dini önder başlığı altında incelenebilecek vasıflara sahip olduğunu anlatmaktadır. Şahkulu'nun Osmanlı'nın sona ereceği ve adaleti yeniden tesis edecek bir "Mehdi" olarak tahtı teslim alacağına inancı kuvvetli tesirler yapmıştı. Ancak kıyamet beklentileri içinde olan entelektüel çevre ile geniş halk kitlelerine ulaşmadan Şahkulu'nun savaş meydanında kaybolmasıyla! rüya sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Çıpa, Erdem, Yavuz'u Yaratmak Osmanlı Dünyasında Saltanat Veraseti Meşruiyet ve Tarihi Hafıza, Çev. Zeynep Rona, İstanbul: Kitap Yayınevi,2019.

Uluçay, M. Çağatay, Sancaktan Saraya Seçme Yazılar, Haz. M. Sabri Koz- Haşim Şahin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2012.

Ocak, Ahmet Yaşar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik Kalenderîler XIV-XVII. Yüzyıllar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.

Gelibolulu Mustafa Âli, Kühü'l- Ahbâr, Haz. Ali Çavuşoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,2020.

Solakzâde Tarihi, Çeviri: Vahit Çabuk, Yayına Hazırlayan: Halit Atlı, İstanbul: İBB Kültür A.Ş Yayınları,2016.

Feridun Emecen. Şahkulu Baba Tekeli Antalya Bölgesinde Büyük Bir İsyân Çıkaran Türkmen Babası. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII. C,ss.284/286,2010.

Bilhassa TARİH

Anadolu'da Düzen ve Kaos: Celâli Hareketleri

Prof. Dr. Ayşe PUL
Ordu Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin ağır iç sarsıntılara uğramasına sebep olan, Osmanlı tarih yazarlarının "Celâlilik" adı altında zikrettikleri "Büyük Celâli Karışıklıkları"; XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlamış, devam eden yüzyılda da etkisini göstermiştir. Özellikle 1603-1610 yılları arasındaki döneme halk dilinde "Büyük Kaçgunluk" denilmiştir. Celâli isyanları, yalnızca belirli bir sosyal tabakanın hareketi olmayıp farklı sınıflardan unsurların katılımıyla geniş bir toplumsal zemine yayılmıştı. Ancak meşhur Celâlilerin pek çoğu sipahilikten beylerbeyiliğe kadar Osmanlı Devleti'nin hizmetinde yer almış olan devlet görevlileriydi.

Karışıklıkların çıkmasına ve seyrine çok yönlü dinamikler etki etmişti. Bu dinamiklerin başında sınırlarını genişleten devletin, uzun ve yıpratıcı savaşlar dönemine girmesi gelmekteydi. 1578-1606 yılları arasında Osmanlılar; Doğu'da İran'la, Batı'da Avusturya ile zorlu mücadeleler içindeydi. III. Mehmet zamanında 1596 yılı Haçova Savaşı'nın sonunda kalan birlikler teftiş edilirken Ciğalazade Sinan Paşa'nın disiplini korumak amacıyla o gün yoklamada bulunmayanları firarî sayarak defterden silmesi ve silinenlerin büyük bir kısmının Anadolu'ya geçmesi, zaten var olan huzursuzluk hareketlerini körüklemişti. Elbette ki isyanların temel sebebi Ciğalazade'nin uyguladığı bu politika değildi. İsyânların askerî, idarî, siyasî, sosyal, ekonomik pek çok sebebi vardı. Bu olay eşkıyalık hareketlerinin başlangıcıymış gibi aksettirilse de eşkıyalığın tırmanışı aslında bu savaştan çok önce başlamıştı.

Huzursuzluklar; sürekli olan savaşlar, fiyat artışları ve bilhassa 1591'deki büyük kuraklıkla birlikte her yıl artarak 1596'da son raddesine varmıştı. Türk-devşirme mücadelesi, Yeniçeri Ocağı'nın bünyesindeki bozulma, bilhassa 1596-1607 yılları arasında Celâlilerin yarattığı huzursuz ortamın güvenliğini sağlamak adı altında Yeniçerilerin Anadolu'nun şehir ve köylerine gönderilmesi, durumu daha da çıkmaza sokmuştu. Ayrıca, XVI. yüzyılın sonundan itibaren devletin malî sıkıntısını gidermek üzere alınan tedbirler, daha da yıkıcı sonuçlar doğurmuştu. Tımar sisteminin eski önemini kaybetmeye başlaması, mukataaların iltizam usulüyle işletilmesinin yaygınlaşması, avarız vergilerinin olağan hale gelmesi, cizye ve ağnam vergilerine daha fazla önem verilmesi gibi faktörler süreci derinleştirmiştir. İsyânların büyüüp gelişmesinde; tımarları elinden alınan sipahilerin, halinden memnun olmayan aşiret beylerinin etkili olduğu açıktır. Yol kesen başıbozukların yanı sıra şehirden köye geniş bir alanda reayanın da içine karıştığı bir kavga vardır. Ayrıca Küçük Buzul Çağı olarak adlandırılan bu dönemin, nüfus artışı veya sayılan diğer sebeplerin yanında hiç de azımsanmayacak bir etkisi olduğu göz ardı edilmemelidir.

Sultan III. Mehmet ve I. Ahmet'in saltanatında Celâliler eskiye göre daha güçlü liderler etrafında toplanmış; Karayazıcı Abdülhalim, Hüseyin Paşa, Deli Hasan, Tavi, Kalenderoğlu Mehmet, Canpolatoğlu Ali gibi ünlü asilerin liderliğinde zamanla devletin kolay kolay baş edemeyeceği güce ulaşmışlardır.

Bunlar içerisinde Karayazıcı, isyanları başlatan kişi gibi gözükse de zaten var olan isyanların en tepe noktasına ulaştığı zamanda sahneye çıkmıştı. Bu sebeple Osmanlı Devleti bünyesinde yaşanan toplumsal huzursuzlukların nedenlerine bakılmaksızın tüm olayların başlangıcı, onun şahsına indirgenmiştir. Karayazıcı'dan sonra kardeşi Deli Hasan 70 bin kişi ile Urfa, Tarsus, Silifke, Adalya, Elbistan ve Göksun civarında; Tavi ve kardeşi Çorum, Bozok, Çankırı, Kastamonu havalisinde; Kalenderoğlu, Kara Said, Kekeç ise Dicle, Fırat, Murat Nehirleri'nin sahillerinde ve Sarıkamış, Divriği, Arabkir, Harput civarında eşkıyalıklara devam etmişlerdir. Anadolu'nun pek çok noktası, irili ufaklı eşkiya gruplarının tahribatına maruz kalmıştır. Bu duruma zaman zaman padişahların ve sadrazamların müdahalesi olsa da hiçbir Sultan I. Ahmet zamanında Kuyucu Murat Paşa'nın mücadelesi kadar başarılı olamamıştır. Murat Paşa, en büyük asilerden Kalenderoğlu ve Canpolatoğlu Ali ile mücadele etmiş, oldukça kanlı bir şekilde her iki isyanı da bastırmıştır. Murat Paşa'nın ölümünden sonra da onun kadar etkili olmamakla birlikte mücadeleye devam edilmiştir.

Celâli reisleri çoğunlukla devletin bir parçası olmanın getireceği avantajları düşünerek resmî görev talep etmişlerdir. Bununla birlikte Canpolatoğlu Ali Paşa örneğinde görüldüğü üzere, bazı liderlerin bağımsızlık idealleri ve Avrupalı devletlerle iş birlikleri dikkat çekmektedir. Bu durum, Celâli hareketlerinin yalnızca iç huzursuzluk değil, aynı zamanda dış politik dengelerle de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Neticede pek çok dinamiğin etkisiyle 1580'lere kadar kendi sistemi içerisinde dengeli gözükken

Osmanlı Devleti, 20-30 yıl içinde bu görkemli yapısının temellerinden sarsılacağı bir evreye geçmiş oldu. Bir İtalyan elçi, raporunda şöyle söylemektedir:

“Türkiye İmparatorluğu büyük bir tehlike içindedir ve yıkılmak üzere bulunuyor. Ordusunda askerin azlığı ve güvenliğin yokluğu, paranın yetersizliği, padişahın iktidarsızlığı, içeride ve dışarıda savaşlar düşünülecek olursa bu devletin yıkılacağından kimse şüphe edemez. Türk Sultanı, İmparator (II. Rudolf) ile savaş yapıyor, işte yıllardır başarı kazanamıyor. Gürcüler de Kazaklar da onlara rahat vermiyorlar. İran ona karşı her gün sefere hazırlanıyor. Karamanlı Hüseyin Paşa isyan etti, kendi tarafına çok sayıda asker çekiyor. Macaristan harbi devam edecek olursa ümit ediyoruz ki, Türk'ün felâketine sebep olacaktır.”

Bu rapordan da Osmanlı Devleti'nin 1599'daki durumunun hiç de iç açıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer İtalyan elçilik raporlarında da aynı doğrultuda bilgiler verilmekte, şu basmakalıp ifadelerle bitmekteydi: Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşünün başlangıcını başlatan Tanrının büyüklüğüne haydi dua edelim. Kutsal Katolik Kilisesi'nin yükselmesi için Tanrı, Hıristiyan hükümdarlarına hayırlı başarılar ihsan eylesin.

İngiliz elçisi de İstanbul'dan Türk imparatorluğunun çökmek üzere olduğunu yazmaktaydı. Siyasî, sosyal, ekonomik sebepler ya da devlet merkezli bir perspektif dışında bir açıdan bakarsak Fernand Braudel şöyle demiştir:

“Tarih fakirler hakkında ancak nadiren ışık vermektedir. Bunların da devrin güçlülerinin dikkatini çekme biçimleri vardır ve böylece dolaylı olarak bizim de dikkatimizi çekmektedirler. Karışıklık, ayaklanma, isyan, serseri ve haydutların korkutucu artışları, tekrarlanan eşkıya saldırıları, çoğu zaman kulakları sağır edici nitelikte olan bütün bu gürültüler, XVI. yüzyıl biterken artan ve gelecek yüzyılla birlikte büyümeye devam edecek olan sefaletteki şaşırtıcı artışı anlatmaktadırlar.”

Fernand Braudel'in bu çarpıcı değerlendirmesi, Celâli isyanlarının yalnızca siyasi ve askerî bir kriz değil, aynı zamanda toplumsal sefaletin artışı yansıtan bir olgu olduğunu göstermektedir. Braudel'e göre, fakirlerin tarih sahnesinde görünür hale gelmesi çoğu zaman isyan ve eşkıyalık hareketleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başında Anadolu'da yaşanan bu karışıklıklar, memnuniyetsizliğin dramatik biçimde arttığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Celâli hareketleri, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren karşı karşıya kaldığı çok boyutlu krizlerin bir yansımasıdır. Askerî, ekonomik, sosyal ve iklimsel faktörlerin birleşimi, Anadolu'da düzenin bozulmasına ve geniş çaplı kaosun ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Büyük Kaçgunluk” olarak adlandırılan bu dönem, Osmanlı tarihinin en yıkıcı iç karışıklıklarından biri olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

BARKEY, K., (2011) Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (Z. Altok, çev.) Tarih Vakfı Yurt Yay

AKDAĞ, M., (1963), Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması, Erzurum.

AKDAĞ, M., (1963), Celâli İsyanları: 1550-1603, Ankara.

AKDAĞ, M., (1964) “Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk”, TAD, Cilt:2, Sayı:2, s. 1-49.

AKDAĞ, M., (1995) Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları, Cem Yayınları, İstanbul.

BRAUDEL, F., (1989) Akdeniz ve Akdeniz Dünyası (M. A. Kılıçbay, çev.), İstanbul.

CEZAR, M., (1965), Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul.

GRISWOLD, W.J., (2002), Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611, (Ü. Tansel, çev.), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

İLGÜREL, M., (1993), “Celâli İsyanları”, DİA, Cilt:7, s. 252-257, İstanbul.

PUL, A., (2020), Celâli Kaçgunu Celâliler ve Kuyucu Murad Paşa, Gece Kitaplığı, Ankara.

WHITE, S., (2013), Osmanlı'da İsyan İklimi, çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yay., İstanbul.

İstanbul'da Huzursuz Bir Sonbahar: 1730 İsyanı

Dr. Öğr. Üyesi Metin AYDAR
Erzurum Teknik Üniversitesi

Patrona Halil'in önderliğinde patlak veren 1730 ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin lüks ve sefahatle özdeşleşen bir devrinin kanlı biçimde sona erdiği bir kırılma noktası olarak kayda geçmiştir. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında İstanbul, toplumsal hayatın farklı kesimlerinde birbirleriyle örtüşmeyen manzaraların yan yana görüldüğü bir başkent görünümünü sergilemekteydi. Devletin başında bulunan Sultan III. Ahmed ile Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, dış siyasette sulhu muhafaza etmeye çalışırken, iç siyasette İstanbul'u benzeri az görülür bir imar ve eğlence merkezine dönüştürmüştü. Kağıthane vadisinde inşa edilen köşkler, düzenlenen eğlenceler ve tertip edilen sohbetler, Osmanlı elitleri arasında yeni bir zevk ve yaşam anlayışını yansıtmaktaydı. Ancak bu gösterişli hayat tarzı, saray çevresi ile devlet ricali için geçerliydi. Lale Devri adıyla anılan bu dönemin saray çevresinde oluşturduğu keyifli atmosfer, merkezde bir istikrar görüntüsü verse de şehir hayatının geneline yayılan huzursuzluğu gizlemeye yetmemekteydi. Esnaf loncaları artan vergiler altında ezilmekte, halk pahalılık sebebiyle temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaktaydı.

1730 İsyanı'nın arka planında yer alan sebepler, çoğu zaman Lale Devri'nin eğlence yönüne indirgenmiş olsa da çağdaş Osmanlı kaynaklarının işaret ettiği sebepler çok daha karmaşık bir yapı arz etmekteydi. Saray çevresinde önemli makamların

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya yakın isimler arasında paylaşılması, devlet kademelerinde yükselmenin adil olmadığı kanaatini güçlendirmiştir. Bu durum, özellikle yeniçeri ocağı mensupları ve şehir esnafı arasında yaygın bir hoşnutsuzluk doğurmaktaydı. Cepheden gelen başarısızlık haberleri ise bu hoşnutsuzluğu daha da pekiştirmişti. İran üzerine planlanan seferin masrafları, devlet hazinesi üzerinde ağır bir yük oluşturmuş, bu yük artan vergiler yoluyla doğrudan halka yansıtılmıştı. Cephede kaybedilen itibar ile İstanbul'da süren ihtişam arasındaki tezat, halkın gözünde derin bir çelişki meydana getirmişti. Bir yanda Kağıthane'de inşa edilen kasırlar ve düzenlenen şenlikler, diğer yanda İran cephesinden gelen olumsuz haberler, isyanın patlak vermesi için yalnızca küçük bir kıvılcımın eksik kaldığını göstermekteydi.

Aslen Arnavut olan ve İstanbul'da bir hamamda tellaklık yapan Patrona Halil, bu huzursuz ortamda kısa sürede ön plana çıkan bir figür hâline gelmiştir. Patrona Halil ve etrafında toplanan birkaç kişi, 28 Eylül 1730 sabahı Beyazıt Camii önünde "Şer'le da'vamız vardır, ümmet-i Muhammed olan dükkânlarını kapayup bayrak altına gelsün." nidalarıyla bayrak açarak yürüyüşe geçmiş, açık bir ayaklanmanın kapısını aralamıştı.

İlk aşamada küçük bir grup olarak görünen bu hareket, kısa süre içerisinde esnafın ve yeniçerilerin katılımıyla büyük bir kalabalığa dönüşmüştür. İsyanlılar, devletin ileri gelenlerinin cezalandırılmasını ve saray israfına son verilmesini talep etmekteydi. Bu süreçte ulema ile asiler arasındaki ilişki, ayaklanmanın seyrini belirleyen önemli unsurlardan biri olmuştu. Ulemaya mensup bazı isimler doğrudan isyana öncülük etmemiş olsa da dile getirilen taleplerin dinî bir söylem ile ifade edilmesine katkı sağlamıştır. Ayasofya Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi ile Arnavut asıllı eski İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi, bu bağlamda öne çıkan şahsiyetler arasında yer almaktaydı. Asilerin adalet vurgusu, harekete ahlaki bir çerçeve kazandırmış, halk nezdinde meşruiyet algısını güçlendirmişti.

Patrona Halil ve adamlarının başlattığı ayaklanma, kısa süre içinde geniş kitlelere yayılmıştır. Kalabalıklar hızla büyümüş, çarşılar kapanmış, şehir hayatı ciddi biçimde sekteye uğramıştır. Yeniçeri ocağının önemli bir bölümü bu harekete karşı çıkmamış, kayda değer bir kısmı açık biçimde destek vermiştir. Bu durum, devletin askerî gücünün isyan karşısında zayıfladığını açıkça ortaya koymaktaydı. Sultan III. Ahmed, ayaklanmanın bastırılmayacağını anladığında taviz vermeyi tercih etmiş, en yakın dostu ve veziri olan Damat İbrahim Paşa ile birlikte bazı devlet adamlarını idam ettirerek cesetlerini asilere teslim etmişti. Ancak bu fedakârlıklar öfkeyi dindirmeye yetmemiş, asiler bu defa açık biçimde saltanat değişikliği talep etmeye başlamıştır. Neticede Sultan III. Ahmed, 2 Ekim 1730 tarihinde yeğeni Şehzade Mahmud lehine tahttan feragat etmek zorunda kalmıştı.

Sultan I. Mahmud'un tahta çıkmasının ardından İstanbul, bir süre bu başıbozuk grubun fiilî kontrolü altında kalmıştır. Patrona Halil, Muslu Beşe ve diğer asilerle birlikte, adeta devletin gerçek sahibi gibi hareket etmekteydi. Saray teşrifatını hiçe sayarak kirli kıyafetleri ve yalınayak hâliyle Divan-ı Hümayun'a girmekte, devletin en önemli mevkilerine kendi adamlarını tayin ettirmektedir. Devletin izzeti ve otoritesi bu süreçte ciddi biçimde zedelenmiştir. Kağıthane'deki köşkler ve bahçeler, isyancılar tarafından israf yuvası olarak görülmüş ve tahrip edilmişti. Şehirde genel bir asayişsizlik hâkim olmuş, halk can ve mal güvenliğinden endişe duyar hâle gelmişti. Sultan I. Mahmud ise devletin bekası uğruna bu tabloyu bir süre sineye çekmiş, mecburen sabırlı ve temkinli bir siyaset izlemiştir.

Genç padişah, sadık adamlarıyla birlikte bu başıbozukluğa son verecek ince bir plan hazırlamaktaydı. Bu süreçte yeni sadrazam Mehmed Paşa, Darüssaade Ağası Beşir Ağa ve Bursa'dan davet edilen Kırım Hanı Kaplan Giray önemli roller üstlenmiştir. Asileri doğrudan hedef almak, şehirde yeni bir ayaklanmaya yol açabileceği için onları bir hileyle sarayın içine çekme yoluna gidilmişti. Patrona Halil'e, İran seferine serasker olarak atanacağı ve kendisine vezirlik rütbesi verileceği haberi iletilmişti. Bu vaat, Patrona Halil'in gururunu okşamış ve şüphelerini gidermişti.

Nihayet 25 Kasım 1730 tarihinde, asilerin sonunu hazırlayan plan uygulamaya konulmuştu. Patrona Halil ve yanındaki diğer elebaşları, İran seferi meselesini görüşmek ve kendilerine vadedilen hilatları giymek bahanesiyle Topkapı Sarayı'na davet edilmişti.

Bu sırada İstanbul kadı vekili, sarayda kurulan bu gizli plandan haberdar olmuştu. Sadık bir adamı vasıtasıyla Patrona Halil'e gizli bir mektup yollayarak onu bu durumdan haberdar etmek istemişti. Bu mektup, yaklaşan tehlikeyi açıkça ortaya koymaktaydı. Ancak Patrona Halil, rivayete göre okuma yazma bilmediği için kendisine uzatılan kâğıdı açmamış, önemsemeden cebine koymuştu. Böylece kendi ölüm planını ilgilendiren mektubu farkında olmadan üzerinde taşımıştı. Dolayısıyla Revan Köşkü'nün kapısından içeri girdiğinde, aleyhine kurulmuş pusudan habersizdi.

Patrona Halil ve arkadaşları köşkte odaya alındıklarında padişahı beklemeye başlamıştı. O sırada işaret verilmesiyle birlikte gizlendikleri yerlerden çıkan Pehlivan Halil Ağa ve adamları, asilerin üzerine atılmıştı. Patrona Halil ve yanındaki başlıca elebaşları oracıkta öldürülmüştür. Sarayda yankılanan bu sesler, asayişin yeniden tesis edilmesi yolunda atılan en önemli adımı temsil etmekteydi. İnfazların hemen ardından cesetler saray kapısından çıkarılarak halka teşhir edilmiş, elebaşlarını bu hâlde gören isyancı kalabalık büyük bir çözüme yaşamıştı.

Bu gelişmelerin ardından İstanbul'da kapsamlı bir tasfiye süreci başlatılmıştır. Ayaklanmaya katılan önde gelen isimler tespit edildikten sonra bunların bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı ise sürgüne gönderilmiştir. Nihayet devlet, otoritesini sert fakat planlı bir şekilde yeniden tesis etmiştir. Şehir hayatı zamanla normale dönmüş olsa da bu ayaklanma, saray ile toplum arasındaki mesafenin ne denli yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini açık biçimde ortaya koymuş, toplumsal zeminden kopuk yürütülen siyasetin ağır bedelleri olabileceğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

Abdi Tarihi: 1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser (Haz. F. R. Unat). Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi (Mür'i't-tevârih) (C. 1). (Haz. M. Aktepe). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi. Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin) (Haz. M. Aydın). Kitabevi Yayınları, 2007.

Münir Aktepe, Patrona İsyanı (1730), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1958.

Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak (Haz. B. S. Baykal). Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962.

Kabakçı Mustafa İsyanı

*Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi*

III. Selim'in 1789 yılında padişah olmasıyla birlikte Osmanlılarda yenileşme fikri hızlı şekilde gelişmeye başladı. 1787'den beri devam eden Osmanlılar ile Rusya-Avusturya arasında gerçekleşen savaşın sonunda Ağustos 1791'de Avusturya ile Zıstovi Antlaşması'nın, Ocak 1792'de ise Rusya ile Yaş Antlaşması'nın imzalanmasıyla askeri, idari, iktisadi, siyasi ve diplomasi alanlarında Avrupaî usullere göre yenileşme hareketlerine girişildi. III. Selim'in başlattığı yenileşmeye "Nizâm-ı Cedîd" denildi. Önemli yenilikler yapan bu harekât, 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgalinden sonra hızını kaybetti. Mısır'ın, Rusya ve İngiltere gibi devletlerle yaptığı ittifaklar ve Vahhabilerin Hicaz'ı işgali gibi hadiseler, zaman içerisinde gelişen tepkilere sebep oldu. Yapılan reformlar ve uygulamalardan memnun olmayan yeniçeri ve ulema gibi gruplar, ortak tavır içinde hareket ettiler.

1805-1807 yılları III. Selim için dönüm noktası olmuş, padişah karşılaştığı güçlüklerle başa çıkma imkân ve yeteneğini kaybetmeye başlamıştır. Nizam-ı Cedid'in Rumeli'de uygulanmasına yönelik girişim, âyan ve benzeri yapıların direnişiyle karşılaşarak 1806'nın yaz aylarında II. Edirne Vakası ile sonuçlanmıştı. Edirne Vakası'ndan ders almış görünen III. Selim, hükûmette değişiklik yaparak Yeniçeri Ağası İbrahim Hilmi Paşa'yı, sadrazamlığa; Rumeli Kazaskeri Topal Ataullah Mehmed Efendi'yi, şeyhülislamlığa tayin etmişti. 1807 Şubat ayı krizleri, III. Selim için daha kötü günleri beraberinde getirdi.

Bunlardan birincisi, İngiliz filosunun 20 Şubat 1807'de İstanbul önlerinde demirleyerek İstanbul'u tehdit etmesi; ikincisi ise Suudilerin hac mevsiminde Mekke ve Medine'yi işgal ederek Vahhabi doktrinini uygulamaya başlamasıydı. Bütün bunlar Osmanlıların, İslam dünyası üzerindeki prestijine darbe vurmuştu.

Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla sadrazam, 31 Mart'ta orduyla cepheye gidince Köse Musa Paşa, sadâret kaymakamı olmuştu. Musa Paşa ve Şeyhülislam Atâullah Efendi yenilik karşıtı olmalarına rağmen kendilerini Nizam-ı Cedid taraftarı olarak tanıtarak Şehzade Mustafa ile gizlice temas kurmuşlardı. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Kastamonulu Yeniçeri Ocağı mensubu Kabakçı Mustafa ise bu isyanın başında gözükken kişi olsa da arka plandaki gerçek mimarları Musa Paşa ile Atâullah Efendi'dir. Ordunun cepheye gitmesiyle yeniçeri ve ulema anlaşarak "Nizam-ı Cedid"i ortadan kaldırmaya karar vermişlerdir.

İslahatlara karşı her zaman toplumda bir muhalif kesimin olması doğaldı. Diğer taraftan III. Selim, iktidarı tam elinde tutabilmek için ıslahatçıları, rakip gruplara bölmüş, bu durum da yenilikçi kanadı bir kriz anında kendisini destekleyecek güçten yoksun bırakmıştı. Öte yandan, ıslahatlardan dolayı artan harcamalar enflasyonu beraberinde getirmişti. Halk ise suçu ıslahatlarda buluyor ve padişaha kırgınlık duyuyordu.

Rus savaşı sırasında ordunun İstanbul'dan hareketinden sonra Karadeniz Boğazı'ndaki kalelerin savunulması için birtakım tedbirlerin alınmasına teşebbüs edildi. Bu kalelerde bulunan yamakların, Nizam-ı Cedid sistemine dahil edilmesine yönelik faaliyetler, Musa Paşa tarafından el altından tahrik edildi. Yamaklara Nizam-ı Cedid elbisesi giydirilmesi amacıyla Boğaz Nazırı Mahmud Raif Efendi ile Macar Tabyası Kumandanı Halil Haseki görevlendirilmiş ancak bu uygulamaya karşı yapılan kışkırtmalar sonucunda 25 Mayıs 1807'de söz konusu görevlilerin öldürülmesiyle sonuçlanan olay, isyanın başlangıç noktasını oluşturmuştur. İsyân haberi İstanbul'a ulaştığında Musa Paşa tarafından hadise basit bir infial olarak değerlendirilmiş ve Nizam-ı Cedid erkânı tarafından da yeterince ciddiye alınmamıştır. İsyân, 27 Mayıs 1807'de İstanbul'a yayılmış; Kabakçı liderliğindeki isyancılar, sayıları artarak şehre doğru ilerlemiştir. Ancak Levent Çiftliği'nde bulunan askerlerin olası müdahalesi, Musa Paşa'nın tertipleri sonucunda engellenmiştir.

III. Selim ise isyanın gelişmesiyle ilgili olarak kendisine verilen yanıltıcı bilgilerle aldatılmaktaydı. Tophane'ye kadar gelen isyancıları dağıtmak için Topçubaşının müdahaleye kalkışması da yine Musa Paşa tarafından önlendi. İsyancıların sayıları, İstanbul'da kalan yeniçerilerin ve ayak takımının da iştirakiyle arttı. Ocak ihtiyarları ve başta Şeyhülislâm olmak üzere önde gelen ulemadan destek gören isyancılar, birtakım isteklerde bulundular. Musa Paşa tarafından hazırlanan içinde Nizam-ı Cedid erkânının önde gelen isimlerinin de bulunduğu bir liste, idamları istenmek üzere Kabakçı'ya iletildi. İsyancılar bu isteklerle Atmeydanı'nda toplanmaya başladılar.

III. Selim İstanbul'da bulunan ve sayıları 10.000'i aşan Nizam-ı Cedid askerini kullanma basiretini gösteremediğinden 28 Mayıs'ta saray kapısına dayanan isyancıların dağılması için Nizam-ı Cedid'i kaldırdığını bildirdi, istedikleri yenilikçi devlet adamlarını kendilerine teslim etti ve muhaliflerin bir kısmını önemli mevkilere atadı.

Her türlü istekleri yerine getirilen isyancılar, yatıştır gibi olsa da Musa Paşa ve Ataullah Efendi ile iş birliği yapan Şehzade Mustafa'nın adamlarıyla görüşerek III. Selim'i tahtan indirmeyi kararlaştırdılar. Ataullah Efendi'nin fetvasıyla III. Selim'in, dini ihlal ettiği gerekçe gösterilerek tahttan el çekmesini istediler. III. Selim 29 Mayıs 1807'de tahttan feragat etti ve yerine muhaliflerin adayı ve yenileşme yanlısı olmayan IV. Mustafa tahta çıktı. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa İmparatorlukta modernleşmenin resmi bir politika haline getirilmesi girişimi, başarısızlıkla sonuçlandı. Artık eski ile yeni arasında yapılmaya çalışılan sentez iflas etmişti. Artık yenileşmeler radikal ve gerektiğinde daha kanlı olacaktı.

IV. Mustafa kendisini tahta çıkaranların elinde kukladan başka bir şey olamamıştı. Nizam-ı Cedid ile bağlantılı gördükleri bütün kurum, kuruluş ve okulların kapatılması hakkında fermanlar yayımlandı. III. Selim'in yandaşları görevden alındılar veya idam edildiler. III. Selim'in oluşturmaya çalıştığı modern devlet erkânı yok ediliyordu. İsyancı gruplar zaferin nimetlerini paylaşmak için birleştiler. Kabakçı Mustafa'nın liderliğindeki isyan başarılı şekilde sonuçlandıktan sonra 31 Mayıs 1807'de sadaret kaymakamı, şeyhülislâm, kazaskerler ve ulemadan

Muhib Efendi ile Kabakçı Mustafa dahil olmak üzere bütün ocak yöneticileriyle yapılan bir toplantıda, askerlerin devlet işlerine karışmamaları ve emirlere riayet etmeleri taahhüdü karşılığında bu isyan sebebiyle hesap sorulmayacağına dair bir “hüccet-i şer’iyye” tanzim edildi. Yamakları başkentten çıkarmak için Kabakçı Mustafa “turnabaşı” rütbesiyle Boğaz’ın Rumeli kaleleri nazırlığına getirildi. İsyanda rol alan diğer kesime de kendilerine uygun bir görev verilerek başkentten uzaklaştırıldı.

Tüm bu değişimin ardından Ataullah Efendi ile sadrazam arasında başlayan çatışmalar hükûmeti herhangi bir politikayı izleyemez duruma sokmuştu. Bununla birlikte Balkanlarda huzursuzluk sürmekte ve Ruslarla savaş devam etmekteydi. İslahatçı kadroların tasfiyesiyle ilgili haberler orduya vardığında orada da aynı yönde bir ayaklanma başlamıştı. Yenilikçilerin bir kısmı kaçarak Nizam-ı Cedid taraftarı olan Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa’ya sığındılar. Sadrazamlığa getirilmeyi bekleyen Alemdar, 8 Haziran 1807’de isyancıları kovmak ve ordunun disiplinini sağlamak için harekete geçti. Ancak isyancılar sadrazamlığa kendilerinden birini getirince Alemdar, adamlarını alıp Rusçuk’a döndü. Kabakçı İsyanı ile başlayan yeni dönem çok uzun sürmeyecekti. Zira devletin içte ve dışta bunalımlı bir durumda bulunduğu sırada yenilik taraftarları, İstanbul’dan kaçarak Rusçuk’ta âyan Alemdar liderliğinde toplanmaya başlamıştı.

Nizam-ı Cedid taraftarları Alemdar sayesinde III. Selim’i yeniden tahta çıkartmayı arzulamaktaydı. Alemdar, IV. Mustafa’ya yardım bahanesiyle ordusuyla İstanbul’a geleceğini bildirdi.

Önceden planlandığı üzere Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa, Ataullah Efendi ve Kabakçı Mustafa’yı birbirine düşürmeyi başardı. 1 Temmuz 1808’de İstanbul’a gelme izni alan Alemdar, 300 kişilik bir süvari baskın birliği oluşturdu. 14 Temmuz’da ise Pınarhisar âyanı Uzun Ali Ağa tarafından Rumeli Feneri Kalesi’nde yapılan baskında Kabakçı Mustafa öldürüldü. Alemdar, 19 Temmuz’da İstanbul’a girerek şehirde kontrolü ele geçirme faaliyetlerine başladı. Rusçuk’a dönmesi talep edildiği halde İstanbul’da kalmak için çeşitli gerekçeler ileri süren Alemdar’ın tutumu üzerine IV. Mustafa, 27 Temmuz 1808’de hem Alemdar’ı hem de III. Selim’i ortadan kaldırmak istedi. Alemdar ise III. Selim’i yeniden tahta çıkarmak istedi. Bu durumu fark eden IV. Mustafa, III. Selim ile kardeşi Şehzade Mahmud’un öldürülmesine izin vermiştir. III. Selim’in öldürülmesine rağmen Şehzade Mahmud kaçarak Alemdar’ın yanına sığınmayı başarmıştır. III. Selim’in öldürüldüğünü öğrenen Alemdar, 28 Temmuz 1808’de II. Mahmud’u tahta çıkarmıştır. Böylece Osmanlı Devleti’nin 1798-1808 yılları arasında hem iç hem de dış gelişmeler bakımından yaşadığı son derece bunalımlı dönem sona ermiş ve yeni bir siyasal safhaya girilmiştir.

KAYNAKÇA

Altınay, A.R., (1331), Kabakçı Mustafa, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul.

Stanford, J.S., (2008), Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde

Osmanlı İmparatorluğu, (H., Güldü, çev.), Kapı Yayınevi, İstanbul.

İnce, Y., (2008), "Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı", Hacettepe Üniversitesi Tarih Araştırmaları (HÜTAD) Sayı: 9, s. 281-308.

Beydilli, K., (2001), "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hücet-i Şeriyeye", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı:4, s, 33-48.

Koçu, R.E., (2001), Kabakçı Mustafa: Bir Serserinin Romanlaştırılmış Hayatı, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Yıldız, A., (2023), Osmanlı'da Kriz ve İsyân Sultanın Düşüşü, Fol Kitap, İstanbul.

Bilhassa TARİH

Yıldız'a Düşen Bomba: Sultan II. Abdülhamid'e Suikast Teşebbüsü

Doç. Dr. Necati ÇAVDAR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

93 Harbi'nin sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile "Ermeni Meselesi" literatüre girmiştir. Bu maddeye göre Osmanlı idaresi, Ermeniler için ıslahat yapmayı taahhüt etmiştir. Ancak ıslahattan ziyade bağımsız bir devlet kurmayı hedefleyen Ermeniler, 1887'de Hınçak ve 1890'da Taşnak komitelerini kurarak amaçlarına terörizm yöntemiyle ulaşmaya çalışmışlardır. Bu tarihten itibaren bilhassa 1895-1896 yıllarında Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ve İstanbul'da büyük çaplı terör faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. İstanbul'da 1895 yılında gerçekleştirdikleri Bâbîâli'ye kanlı yürüyüş ve 1896'daki Osmanlı Bankası'na yapılan baskın büyük ses getirmiştir. Bu eylemlerde Ermeni örgütlerinin temel gayesi; Osmanlı Devleti'ni zayıf düşürerek Avrupa devletlerinin, Ermeniler lehine Osmanlı'ya müdahalesini sağlamaktır.

Dozunu gittikçe artıran Ermeni terör olayları, Osmanlı padişahına suikast yapma noktasına kadar ulaşmıştır. 21 Temmuz 1905 tarihinde cereyan eden Yıldız Suikastı veya Bomba Hadisesi olarak bilinen olayın en önemli nedeni, Sultan Abdülhamid'in Ermeni Meselesi konusunda izlediği tavizsiz politikalarıdır.

1904 yılının ocak ayında Sofya'da yapılan Taşnakların kongresinde, özellikle İstanbul'da büyük eylemler yaparak Avrupa'nın dikkatini çekme kararı alınmıştı. Kongreye İstanbul temsilcisi olarak katılan

Kristofor Mikaelyan'ın teklifiyle Sultan Abdülhamid'e suikast düzenlenmesi planlanmıştı. Suikastın ardından teröristler tarafından Bâbîâli, Galata Köprüsü, Tünel, Osmanlı Bankası, yabancı büyükelçilikler ile diğer bazı özel ve resmî müesseseler havaya uçurulacaktı. Meydana gelecek kargaşa ortamında İstanbul kan ve ateş içinde bırakılacak ve bu sayede Avrupa devletlerinin müdahalesi sağlanacaktı.

Ermeni komitacılar, bu karar doğrultusunda suikast hazırlıklarına başlamışlardı. Suikastı; kalabalığın yoğun olduğu cuma günü, Yıldız Hamidiye Cami avlusunda cuma namazı sonrası padişah saraya dönerken saatli bomba yerleştirilmiş bir arabayı infilak ettirmek suretiyle yapmayı kararlaştırmışlardı. Olayın organizasyonu için ise İstanbul'a üç Ermeni komitacı gelmiştir. Bunlar: Bakü Ermenilerinden ve Troşak Cemiyeti idarecilerinden Kristofor Mikaelyan kod adlı Simoil Kayın, Rus Ermenilerinden Safo kod adlı Kostantin Kabulyan ve Smoil Kayın'ın kızı olarak bilinen Robina'dır. Beyoğlu'nda kiraladıkları dairede bir ay kalan bu şahıslar, İstanbul'da Belçika uyruklu Edward Joris ile irtibat kurmuşlardır. Joris, Yıldız Suikastı'nın ruhu ve başlıca failidir. Sultan Abdülhamid'in Yıldız Hamidiye Camisi'ne geliş gidiş saatlerini tespit etmek için selamlık törenlerine katılan Ermeni teröristler, keşif çalışmaları yaptıktan sonra Viyana'ya giderek Nesel Dofer adlı araba fabrikasında planını kendilerinin çizdiği bir araba imal ettirmişlerdir.

Arabanın ve patlayıcı maddelerin İstanbul'a sokulması vazifesini çok sayıda takma adı bulunan ve kılıktan kılığa girmekte usta bir şahıs olan Silviyoriçi üstlenmiştir.

21 Temmuz 1905 Cuma günü Ermeni teröristler; yaklaşık 80 kg patlayıcı madde yerleştirerek patlamaya hazır hale getirdikleri arabayı, camiye yaklaşık yüz metre uzaklıkta, ziyaretçi arabalarının durduğu ve padişah arabasının cami avlusundan çıkacağı yere park etmişlerdir.

Saatli bomba yüklü araba, padişah arabasının tam bu noktadan geçişi esnasında patlatılacak Sultan ve maiyetindekiler ortadan kaldırılacaktı. Ancak teröristlerin daha önce defalarca hesapladıkları vakit akışında olağan dışı bir gelişme olmuş, Sultan Abdülhamid cami çıkışında Şeyhülislâm ile konuşmak için çok kısa bir süre duraklamıştır. Bu esnada zaman ayarlı olan bomba, Padişah o noktaya ulaşmadan infilak etmiştir. Patlamanın tesiriyle olay yerinde 70 cm derinliğinde çukur oluşmuştur. Kaynakların muhtelif rakamlar zikretmesine rağmen olaydan sonra gazetelerde yer alan resmî açıklamalar ve haberlere göre; patlama esnasında 26 kişi hayatını kaybederken 58 kişi yaralanmış, 20 binek hayvanı telef olmuştur. Padişah, patlama esnasında sükûnetini koruyarak ahaliyi de sakin olmaya davet etmiş sonra da askerleri, yerli ve yabancı ziyaretçileri ve davetlisi olan Avusturya büyükelçisini de selamlayarak alkışlar arasında bizzat kullandığı arabayla Yıldız Sarayı'na dönmüştür.

Olaydan hemen sonra başlatılan tahkikat neticesinde olaydan sorumlu olan Belçika, Anvers halkından Singer Fabrikası memuru Edward Joris başta olmak üzere yaklaşık kırk kişi tutuklanmıştır.

Sultan Abdülhamid, olayın ertesi günü Hamidiye Etfal, Yıldız ve Gümüşsuyu Hastanesi'nde yatan yaralıları ziyaret ederek ailelerine lütufta bulunmuştur. Aynı gün, yabancı devletlerin temsilcileri ve ileri gelenler saraya giderek Padişah'ı ziyaret etmişlerdir. Yabancı devlet hükümdarları da gönderdikleri telgraflarla olaydan duydukları üzüntüyü paylaşmışlardır. İstanbul'da yabancı gazeteler; yayımladıkları yazılarda, olay sırasında Padişah'ı gösterdiği metanet ve soğukkanlılığı sebebiyle tebrik etmişlerdir. Yerli gazeteler vasıtasıyla suikast teşebbüsü hakkında resmî tebliğ yayımlanmıştır.

Sultan Abdülhamid, hadiseyi bütün boyutlarıyla araştırmak ve faillerini tespit etmek üzere İstinaf Müdde-i Umumisi Necmeddin Molla ve Necip Melhame Paşa'nın idaresinde bir komisyonun teşkilini emretmiştir. Komisyonun hazırladığı yaklaşık bin sayfalık araştırma ve soruşturma raporu Padişah'a sunulmuş, rapor daha sonra bir kitap olarak da basılmıştır. Komisyon, suikast teşebbüsünün Ermeni Taşnak Cemiyeti mensupları tarafından yapıldığını tespit etmiş ancak Taşnak Cemiyeti bu olayı üstlenmemiştir.

Komisyonun yürüttüğü soruşturmalarda; suçluların itirafları ve banka kayıtlarından çıkarılan belgelerle suikastçıların dışarıdan yardım aldıkları, 140 kg patlayıcı malzemenin Joris tarafından Avusturya Hastanesi'nde saklandığı anlaşılmıştır. Diğer suç aletleri ve patlayıcı maddeler; Jons Apartmanı, Kirkor Oteli ve Büyük Kulüp'te ele geçirilmiştir. Olayı; Yunanistan, Bulgaristan, Tiflis ve Avrupa'daki Ermeni komitecilerin planladıkları ve malzemeleri onların temin ettikleri, itiraflarla sübut bulmuştur.

Komisyonun raporunda Ermeni teröristlerin, suikast ile ulaşmak istedikleri hedefler şöyle açıklanmıştır: Sultan Abdülhamid'i ortadan kaldırmak; kargaşadan ve hükûmet kuvvetlerinin şaşkınlığından istifade ederek Babıali'yi, sefarethaneleri, banka, kulüp, tünel, köprü gibi resmî, hususi, yerli ve yabancı müesseseleri havaya uçurmak; İstanbul'da asayişin olmadığı bahanesiyle Avrupa devletlerinin fiili müdahalelerini sağlayarak bağımsızlık emellerini uygulamaya koymak.

Komisyonun soruşturmasından sonra ise suikast ile bağlantısı olan ve tutuklanan şahısların yargılamasına başlanmıştır. Mahkeme süreci, dünyanın muhtelif yerlerinden gelen yabancı gazeteciler tarafından da takip edilmiştir. En dikkat çeken yargılama, olayın başrolünde olan Belçikalı Edward Joris'in yargılanması olmuştur. Joris'in mahkemeden önceki sorgularında Belçika elçisi ile baş tercümanı da katılma talebinde bulunmuş, istekleri kabul edilmiştir. Açılan davada karar safhasının yaklaşması üzerine Belçika Hükûmeti, Edward Joris'in iadesini istemiş ve bu nedenle Osmanlı Devleti ile Belçika arasında diplomatik kriz yaşanmıştır. Mahkeme 19 Aralık'ta sonuçlanmış, olayın elebaşı durumundaki Joris, idam cezasına çarptırılmıştır. Bu karar üzerine baskıları iyice artan ve Joris'in kendileri tarafından yargılanmasını isteyen Belçika Hükûmeti'nin istekleri; İngiltere, Fransa ve Rusya vatandaşlarına verilen haklardan faydalanacak noktaya gelmişti. Bu krizin daha fazla uzamasını istemeyen Sultan II. Abdülhamid, Joris'i affetmiştir. Bütün suçunu hem yazılı hem de şifahi olarak itiraf etmiş bir terörist serbest bırakılmış, yurt dışına çıkmasına müsaade edilmiştir.

Sultan Abdülhamid'e suikast teşebbüsünün akim kalmasına ve teröristlerin amaçlarına ulaşamamasına esef eden bazı mühim şahısların tutumları ise bu suikast teşebbüsü kadar üzücüdür. Meselâ Tevfik Fikret, meşhur "Bir Lâhza-i Teahhur" adlı manzumesinde suikastın başarısız olması konusundaki hislerini şu beyit ile dile getirmiştir: "Ey şanlı avcı dâminı beyhûde kurmadın, Attın fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadin". Devletin varlığının ve vatanın birliğinin kastedildiği böyle bir teşebbüsün, münevver addedilen simalar tarafından desteklenmiş olması da Abdülhamid karşıtlığının geldiği noktayı göstermesi bakımından dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Engin, V., (2017), Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Engin, V., (1995), "Sultan II. Abdülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebep Belçika ile Yaşanan Diplomatik Kriz", BELLETEN, Cilt: 59, Sayı: 225, s. 413-428.

Eraslan, C., (1996), Doğruları ve Yanlışlarıyla Sultan Abdülhamid, Nesil Yayınları, İstanbul.

Hocaoğlu, K.M., (1998), II. Abdülhamid'in Muhtıraları, Kamer Yayınları, İstanbul.

Osmanoğlu, A., (2007), Babam Sultan Abdülhamid, Selis Yayınları, İstanbul.

Paşa, T., (2024), Yıldız Sarayı Hatıraları "Tahsin Paşa, Sultan II. Abdülhamid Han Devri Başmâbeyncisi", yay. haz. A. Z. İzgöer, İz Yayıncılık, İstanbul.

Sabah gazetesi, 22 Temmuz 1905, s. 5665.

Sabah gazetesi, 23 Temmuz 1905, s. 5666.

Sabah gazetesi, 26 Kasım 1905, s. 5787.

Selvi, H. (der.), (2013), Sultan'a Suikast Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bomba Hadisesi Fezlekesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.

Bilhassa
TARİH

Said Halim Paşa Suikastı

*Doç. Dr. Hasan BARLAK
Sinop Üniversitesi*

Said Halim Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönem sadrazamlarındandır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. 1864 yılında Kahire'de doğan Said Halim, 1870'te ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşti. Üniversiteyi İsviçre'de siyasi bilimler alanında tamamladı. 1888'de kendisine II. Abdülhamid tarafından sivil paşalık rütbesi verilerek Şûrâ-yı Devlet üyeliğine tayin edildi. Hakkındaki bir jurnalden dolayı evi aranınca 1903'te İstanbul'dan ayrılarak önce Mısır'a, ardından Avrupa'ya gitti. Avrupa'da Jön Türklere ekonomik olarak destek oldu ve fikren katkılarda bulundu. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Şûrâ-yı Devlet reisi olarak 1912'de kurulan kabineye girdi. Aynı yıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel sekreteri oldu. 27 Ocak 1913 tarihinde hariciye nazırlığına tayin edildi. Dört buçuk ay sonra da -12 Haziran 1913'te- vezirlik rütbesi verilerek sadrazamlık makamına getirildi.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir müddet sonra -2 Ağustos 1914'te- Said Halim Paşa'nın yalısında Almanya ile ittifak antlaşması yapıldı. Kendisi sadrazam olmasına rağmen onayı alınmadan Rusya'ya yapılan saldırı ile Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girmişti. Bunun üzerine Said Halim Paşa sadrazamlıktan istifa etmek istedi fakat göreve devam etmesi rica edilince vazgeçti. 15 Ekim 1915'te hariciye nazırlığından istifa etti. İttihat ve Terakki'nin 1913 ve 1916 yıllarında yapılan kongrelerinde partinin genel başkanı seçildi.

Ne var ki teşkilatın başkan vekili ve dâhiliye nazırı olan Talat Bey'le anlaşamadı, rahatsızlığını gerekçe göstererek 3 Şubat 1917 tarihinde sadrazamlığı bıraktı.

Said Halim Paşa, Mondros Mütarekesi'nden sonra 10 Mart 1919'da tevkif edildi ve Divân-ı Harb-i Örfi'de yargılandı. İki buçuk ay sonra da İngilizler tarafından önce Mondros'a ardından Malta'ya sürüldü. Malta'da Polverista esir kampında tutulan diğer Türklerle birlikte savaş suçlusu olarak ve Ermeni tehcirinden dolayı yargılanması istendi, ancak hakkındaki iddiaları destekleyecek delil bulunamadı. Bu arada İngiltere ile Ankara hükûmetleri arasında 16 Mart 1921'de yapılan anlaşma sonucunda 29 Nisan 1921'de serbest bırakıldı. İstanbul'a dönmesine izin verilmeyince Roma'da kiraladığı bir villaya yerleşti. 6 Aralık 1921'de, yaşadığı villaya dönerken Ermeni Nemesis operasyonları kapsamında düzenlenen bir suikastta şehit edildi. Kendisi bu sırada 57 yaşında idi. Naaşı İstanbul'a getirilerek II. Mahmud Türbesi'nin bahçesine, babasının yanına defnedildi. (29 Ocak 1922)

Sultan II. Abdülhamid'den ciddi manada rahatsız olan Said Halim Paşa, devlet adamı olmasının yanında güçlü bir entelektüeldi. Fransızcası mükemmeldi. Fizik olarak küçük, davranışları sempatik ve beyefendi bir insandı. Batı kültürünü çok iyi tanınmasına rağmen kendi Müslüman kimliğinin, İslam ve Osmanlı medeniyeti aidiyetinin fevkalade farkında idi.

Paşa; Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun özellikle son kırk elli yılını değerlendirdiği, ciddi öneriler içeren kısa fakat çok kıymetli eserler kaleme aldı. Bazı görüşleri tartışmaya açık olsa da tarihinin, irfanının, milletinin ve inancının bayraktarlığını yapmış bir şahsiyet olarak okunması ihmal edilemeyecek bir şahsiyettir.

Said Halim Paşa suikastı, organize ve planlı bir şekilde gerçekleştirildi. Ermeni Devrimci Federasyonları, 1919 yılı Eylül-Ekim aylarında Erivan'da toplanan 9. Kongresi'nde tehirden ve Ermeni ölümlerinden sorumlu gördükleri şahıslardan intikam almak için İttihatçı liderlerden oluşan bir liste hazırladı. Arkasından suikastlar için lojistik ve finansman desteği sağlandı. 27. Taşnak Bölgesel Konferansı'nda operasyona "Nemesis" (intikam) adı verildi. (8 Temmuz 1920) Ayrıca belirtmek gerekir ki Said Halim Paşa suikastı ve diğer İttihatçılara karşı düzenlenen suikastların neredeyse sorunsuz bir şekilde hedeflerine ulaşması, katillerin yakalanamaması veya yakalansalar da serbest bırakılmaları; bu girişimlerde bazı güçlü merkezlerin yönlendirici, kolaylaştırıcı, koruyucu bir rol oynadıkları intibasını uyandırmaktadır.

Said Halim Paşa'yı öldürme görevi Ermeni örgütü tarafından 21 yaşındaki Arşavir Şıracıyan'a verilmişti. Şıracıyan, suikastı gerçekleştirmek üzere 1921 yazında Roma'ya gitti. Suikasta giden süreçte Roma'da ona yardımcı olacak diğer kişilerle sürekli irtibat halinde oldu. Said Halim Paşa Roma'da bir villanın sekiz odalı ikinci katını kiralamıştı. Burada dostu Tefik Azmi Bey, hizmetine bakan Faslı Bilal, Napolili bir aşçı ve İsviçreli bir kadın garsonla birlikte yaşıyordu. Şıracıyan, Paşa'nın ikametgahını Tefik Azmi'yi takip ederek öğrendi.

Ermeni terörist Arşavir Şıracıyan, kitaplaştırılan anılarında cinayete giden süreci uzunca naklettikten sonra suikastı şöyle anlatmıştır:

"... Önce, gelen kupa arabasının sesini duydum, hemen akabindeyse yeleleri rüzgârda dalgalanarak üzerime doğru gelen atları gördüm. Heyecandan titremeye başlamıştım. ... Ortalıkta M'den iz bile yoktu... Araba tam önüme geldiği an da ani bir hareketle kollarımı kaldırdım. Atlar bir anda şaha kalktılar. Bir anlık duraksamadan yararlanarak basamağına atlamak üzere arabaya doğru koştum. Kaymama rağmen bir elimle arka dayanağı yakalamayı başardım... Aynı anda Said Halim bana doğru döndü ve göz göze geldik... Korumasına "yaren" diye seslendi. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski büyük vezirinin son sözü oldu... Tabancamın namlusunu sağ şakağına doğrulttuğumda duyduğu dehşet gözlerinden okunmaktaydı. Tetiği çektim... Atlar dört nala koşmaya başlamışlardı. Bu esnada kendine gelen Tefik Azmi tabancasına sarıldı ama silahımı alnına çevirerek Türkçe: Silahını at yoksa vururum! diye haykırdım..."

Görgü tanıklarının ifadelerine göre ise hadise birebir böyle gerçekleşmemiştir. Şıracıyan'ın anıları özellikle suikast hadiselerinin anlatımında belirginleşen polisiye bir roman tarzındadır. O, anlattığı olaylarda birtakım hayali betimlemeler yaparken gerçeklerle örtüşmeyen abartılı tahkiye öğeleri kullanmıştır. Bu şekilde hayal ile gerçeği birbirine katarak kendisine etkileyici bir imaj sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Mevlüt Çelebi'nin İtalyan gazetelerini inceleyerek yaptığı çalışmaya göre suikast, 6 Aralık 1921 Salı günü akşam saatlerinde gerçekleştirilmiştir.

Olay günü Said Halim Paşa ve Azmi Bey kahvaltıdan sonra saat 13.30'da dışarıya çıkmış, Capitol'deki müzeleri ziyaret etmişlerdi. Müze ziyaretlerini saat 16.00 gibi tamamladıktan sonra Guglielmo Fiori'nin kullandığı arabayla konağa dönmüşlerdi. Eve ulaştıklarında saat 17.15 idi. Azmi Bey'in arabadan inerek taksi parasını ödediği esnada kısa boylu, iri yapılı, koyu renkli giyinmiş birisi arabaya yönelmiş ve arabadan inmek üzere olan eski sadrazamı, tabancayla tek el ateş ederek alnından vurmuştu. Cinayet mahallinden hızla ayrılmaya yönelen katil; Tefik Azmi Bey'i, arabacıyı, olay yerine gelen Bilal'i ve kendisini yakalamak isteyenleri tabancasını sallayarak tehdit etmiş ve uzaklaştırmaya çalışmıştır. Şıracıyan, kendisini yakalamak isteyenleri silahıyla tehdit etmesine rağmen onların çekilmediklerini görünce korkutmak amacıyla kaldırma doğru iki el ateş ettiğini ve bu sayede kalabalığın gerilemeye başlaması üzerine kaçmayı başardığını söylemiştir. Katil Şıracıyan'ın, olay mahallinden kaçmasının ardından Said Halim Paşa hastaneye götürülmüştür. Acil serviste ilk müdahaleyi yapan Profesör Caravani ile Dr. Carossi, Dr. Martinozzi ve Dr. Bani, eski sadrazamın öldüğünü tespit edenlerdir.

İtalyan emniyeti ve adli makamları Said Halim Paşa'nın katilini tespit etmek ve tutuklamak için uğraşmışlarsa da Arşavir Şıracıyan yakalanamamıştır. Hâlbuki dönemin İtalyan gazetelerinde suikast haberine geniş yerler ayrılmış ve saldırganla ilgili olarak bir hayli ipucu verilmiştir. Saldırganın İtalya dışına çıkamaması için birtakım önlemler de alınmıştır. Bununla birlikte katil, suikasttan sonra muhtemelen Yunan ve Ermeni diplomatlar sayesinde ülkeden ayrılmayı başarmış ve doğduğu şehre, İstanbul'a dönmüştür.

Arkasından Nemesis operasyonları kapsamında Almanya'ya gitmiş ve oradaki suikastlara iştirak etmiştir. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek hayatına orada devam etmiştir. Said Halim Paşa'nın katilinin Arşavir Şıracıyan olduğu ise 1973'te ölümünden üç yıl sonra yayınlanan anılarından öğrenilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesini takip eden vetirede önce Talat Paşa arkasından Said Halim Paşa ve Cemal Paşa İttihatçılara yönelik suikastlar zincirinin önde gelen kurbanlarından oldular. Böylece II. Meşrutiyet yıllarının en güçlü simaları art arda hayattan koparıldılar. Yine de Said Halim Paşa ömrünün son demlerinde kaleme aldığı mütevazı eserlerle sonraki kuşakları, pek çok hayati vakanın şahidi olarak hem bilgilendirecek hem de onlara kritik bir zaman diliminin paradokslarını izah edip yol gösterecek bir tefekkür mirası bırakmıştır.

KAYNAKÇA

Bogosian, E., (2016), Ermeni Soykırımı'nın İntikamı İçin Yapılan Suikastler: Nemesis Operasyonu, (Ö. Seçkin, çev.), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

Bostan, M. H., (2008), "Said Halim Paşa", DİA, Cilt: 35, s. 557-560, güncelleyen: K.Y. Ünal, İstanbul.

Çelebi, M., (2022) "İtalya'da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Said Halim Paşa Suikastı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 106, s. 473-506.

İnal, İ.M.K., (1982), Son Sadrazamlar, Cilt: 4, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Paşa, S. H., (1338), Buhranlarımız, Şems Matbaası, İstanbul.

Paşa, S.H., (1998), Buhranlarımız ve Son Eserleri, M. E. Düzdağ (ed.), İz Yayıncılık, İstanbul.

Shiragian, A., (1976), The Legacy: Memoirs of an Armenian Patriot, (S. Shiragian, çev.), Hairenik Press, Boston.

Şeyhun, A., (2002), "Said Halim Pasha: An Ottoman Statesman and An Islamist Thinker (1865-1921)", Doktora Tezi, McGill University, Institute of Islamic Studies, Montreal.

Şıracıyan, A., (2006), Bir Ermeni Teröristin İtirafı, (K. M. Orağlı, çev.), Kastaş Yayınevi, İstanbul.

Bir İttihatçının Berlin'de Son Yürüyüşü: Talat Paşa Cinayeti

*Doç. Dr. Güzin Çaykiran BİLİCİ
Akademisyen / Araştırmacı / Yazar*

Mehmet Talat Bey, 1894 yılında Bulgaristan Hasköy'de dünyaya gelmiştir. Ailesi, 93 Harbi sonrası önce İstanbul'a gelmiş ardından Edirne'ye taşınmıştır. Selanik Hukuk Mektebi'nde okuyan Talat Bey, ilk memuriyetine Edirne Posta ve Telgraf İdaresinde başlamıştır. Talat Bey böylece yerli ve yabancı olaylardan haberdar olabilmıştır. Alyans İsrailite Okulunda Türkçe öğretmenliği yapması sayesinde de sosyal çevresi genişlemiştir. Talat Bey, Selanik'te, yönetime muhalif olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuştur. Cemiyet, 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra 1908'de yapılan seçimlerde Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a giren Talat Bey, meclis başkan vekili seçilmiştir. Kronolojik olarak sıralarsak 1909 yılında dâhiliye nâzırı olmuş, 1911 yılında ise nazırlıktan istifa etmiştir. 1912'de ise posta ve telgraf nâzırı olmuştur. Bab-ı Ali Baskını'nı tertipleyenler arasında olan Talat Bey, 1913 yılında tekrar dâhiliye nazırı olmuş, 4 Şubat 1917'de ise sadrazam olmuştur. 13 Ekim 1918'de ise istifasını vermiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla 2 Kasım gecesi Alman zırhlısı ile Osmanlı topraklarını terk etmiştir. 8 Mart 1919 Kararnamesiyle İstanbul'da İttihatçıların yargılanmasına başlanmış ve giyabında yapılan yargılamada Talat Paşa idama mahkûm edilmiştir. Talat Paşa bu kararı kabul etmemiş "Memlekete açık alınla hesap vermeliyim, isterlerse beni assınlar." diyebilmiştir.

Talat Paşa, eşi Hayriye hanımla Berlin'de Charlottenburg'un Hardenberger Sokağı'nda 4 numaralı dairede yaşamaya başlamıştır. Berlin'de yaşadığı süre boyunca Ali Sai, Cafer Sai, Sai, Hayri isimlerini kullanmıştır. Berlin'de Şark Kulübü'nü kurmuştur. Bolşevik ve İngilizlerle temaslarda bulunmuştur. Hollanda'da toplanan İkinci Sosyalist Enternasyonal Kongresi'ne katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile de mektuplaşan Talat Paşa, Milli Mücadele hakkında bilgiler almıştır. Mustafa Kemal Paşa da Avrupa ahvaline dair Talat Paşa'dan bilgiler talep etmiştir.

Talat Paşa Suikastı

Eşi Hayriye Hanım, Talat Paşa'nın katledildiği gün şunları aktarmaktadır: "Garip bir hali olduğunu sezdim, Paşam rahat mısınız? diye sordum. Bir şeyim yok Hayriye ama içim sıkılıyor. Bir saatliğine bile olsa senden ayrılmak istemiyorum, ilahi Paşa diyerek gülerek cevap verdim. Her an yanınızda nasıl olayım? İsterseniz gitmeyin, mutfakta işimi halledeyim, misafirler gelene kadar otururuz. Kalmak istemedi, biraz yürüyüş yapmasının iyi geleceğini söyledi."

Talat Paşa, Ermenilerin Nemesis Operasyonu'nun bir numaralı hedefi olmuştur. Çünkü 24 Nisan Genelgesi'ni, Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa imzalamıştır. Genelgeye göre Ermeni komitelerinin faaliyetlerine son verilecek, üyeleri de tutuklanacaktır.

Bu kapsamda 600 Ermeni için tutuklama kararı çıkmıştır ancak İstanbul'dan 235 Ermeni tutuklanabilmiş ve Çankırı ile Ankara'ya sürgüne gönderilmiştir. Bu duruma istinaden 24 Nisan her yıl Ermeniler tarafından sözde soykırım günü olarak anılmaktadır. Talat Paşa, Taşnak üyesi Soğomon Tehliryan adında bir Ermeni tarafından katledilmiştir. Tehliryan, 1920 yılında Taşnakların daveti üzerine Boston'a gitmiş ve suikast için görev almıştır. Tehliryan, Talat Paşa'yı takibe almış ve evinin karşısında bir daire kiralamıştır. Burada Almanca ve dans kurslarına katılan Tehliryan, normal bir hayat sürüyor görüntüsü vermiştir. Tehliryan, 15 Mart 1921 günü saat 11.00 sularında Hardenberger Sokağı'nda 17 numaralı evin önünde Talat Paşa'nın omzuna dokunarak "Talat!" diye seslenmiş ve kafasının arkasından Paşa'yı vurmuştur. Talat Paşa'nın beyni parçalanmıştır. Tehliryan, silahını atıp kaçarken yakalanmış "Vurduğum adam Alman değil, ben de Alman değilim, olayın sizi üzecek, sizi ilgilendirecek bir tarafı yok." demiştir. Tehliryan, çevresindekiler tarafından dövülmüş ve kafası yarılmıştır. Talat Paşa'nın naaşı morga kaldırılmış ve 19 Mart günü cenaze merasimi yapılmıştır. Naaşı tahnit edilmiş -mumyalama- sonra Berlin'deki Türk-İslam mezarlığına defnedilmiştir. Eşi Hayriye Hanım; 1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ten, paşanın cenazesinin Türkiye'ye getirilmesini talep etmiştir. Atatürk, Hayriye Hanım'a şöyle cevap vermiştir: "Talat Paşa'nın Ermenileri nakil ettirmesinden dolayı İstiklal Savaşı sırasında Paşa, bizi arkadan vurması muhtemel azınlıkları önceden nakil ettirmesinden büyük fayda gördük ancak cenazesinin naklini şuan benden istemeyin. Almanya ile bu konuda görülecek hesabımız var. İzin verin şimdi gömülsün, zamanı gelince onu bizzat ben getirtirim"

Talat Paşa'nın naaşı, Hitler döneminde Türkiye'ye getirilmiş ve 25 Şubat 1943'te İstanbul'da devlet töreniyle Şişli'de bulunan Abide-i Hürriyet Tepesi'ne defnedilmiştir.

Soğom Tehliryan

Talat Paşa'yı katleden Soğom Tehliryan, elimizdeki bilgilere göre 1897'de Erzincan'ın Tercan ilçesine bağlı Çadirkaya (Pekerç) köyünde doğmuştur. Bir Osmanlı Ermenisi olan Tehliryan; ailesinin, tehcir sırasında saldırıya uğradığını iddia etmiş ve bundan dolayı Talat Paşa'yı katlettiğini söylemiştir. Oysa Tehliryan'ın oğlu, babasının 1914 ve sonrasında Sırbistan'da olduğunu ifade etmiştir. Marsilya, Yugoslavya ve Amerika'da yaşamış olan Tehliryan, Amerika'da yaşadığı dönemde Saro Melikyan adını kullanmış, 1960 yılında yine Amerika'da beyin tümöründen vefat etmiştir. Mezarı ise California'nın Fresno kentinde Ararat Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Ermenistan'ın Şirak vilayetinde Tehliryan'ın anıtı vardır ve bu anıtın ayak kısmında Talat Paşa'nın kesik başı bulunmaktadır. Fransa, Marsilya'da 2024 yılında Tehliryan'ın anıtı dikilmiştir. Ermenistan, Gümrü'de ise bir büstü bulunmaktadır. Tehliryan, milli kahraman olarak kabul edilmektedir.

Tehliryan'ın Yargılanması

Olay sonrası Tehliryan, Charlottenburg 8. Polis Karakolu Ağır Suçlar Masası tarafından sorguya çekilmiştir. Charlottenburg'da 16 Mart 1921'de ise Sulh Ceza Mahkemesine çıkarılmıştır. 21 ve 26 Mart'ta tekrar ifadeleri alınan Tehliryan'ın 26 Mart'taki sorgusunda ifadelerini değiştirdiği görülür.

Örneğin 15 Mart'taki ifadesinde Salmaslı -yani İran vatandaşı-olduğunu söylerken 26 Mart'taki ifadesinde Erzincanlı bir Osmanlı vatandaşı olduğunu söylemiştir. 16 Mart tarihli ifadesinde Berlin'e geliş amacını; Almanca öğrenmek, mekanik okumak için diye beyan ederken 26 Mart tarihli ifadesinde ailesinin intikamını almak için Berlin'e geldiğini, itiraf etmiştir. 21 Mart tarihli ifadesinde de epilepsi nöbetinin olduğunu beyan eden Tehliryan, 1 Nisan'da kapsamlı bir muayeneden geçmiştir. Tehliryan'ı muayene eden doktorlar, onun daha önce akciğer nezlesi ve bel soğukluğu hastalığı geçirdiğini tespit etmişlerdir. Hakkında "sanığın, eylemi ağır bunalımdayken gerçekleştirdiği" şeklinde rapor düzenlemişlerdir. Ancak Tehliryan'ın kronik bir epilepsi hastası değil, effect-epilepsi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu hastalığı da Tehliryan'ın anlatımlarından tanımlamışlardır. Doktorlara göre Tehliryan'ın akli dengesi yerinde değildi ve ağır bir psikopatti.

Tehliryan'ın sorgusu 26 Mart'ta tamamlanmış, 29 Mart'ta jüri nezdinde iddianame hazırlanmıştır. Dava 18 Nisan'da açılmıştır. İddia makamı -savcılık- Tehliryan'a, "kasten adam öldürmekten" ceza talep etmiştir. Tehliryan, 2-3 Haziran'da Charlottenburg 3. Eyalet Mahkemesi'nde yaklaşık bir buçuk gün boyunca kamuoyuna açık bir şekilde yargılanmıştır. Mahkemede Tehliryan, Ermeni diasporası tarafından toplanan 426 bin mark ile Almanya'nın en ünlü üç avukatı tarafından savunulmuştur. Talat Paşa ise herhangi bir Türk yetkilisi tarafından savunulmamıştır. Mahkemede on beş tanıktan dokuzu dinlenmiştir. Duruşmanın ikinci günü iddianameyi hazırlayan Savcı, Tehliryan'ın Alman Ceza Kanunu'nun 211. maddesinde yer alan "tasarlayarak adam öldürme suçundan" yargılanmasını yani idam edilmesini istemiştir.

Ancak Kanununun 51. maddesindeki ceza ehliyetinin olmadığına dair (Sanık akli dengesi yerinde değilse işlediği suçtan sorumlu tutulmaz.) hüküm gereği Tehliryan, avukatlar tarafından aklanmaya çalışılmıştır. Bu minvalde Tehliryan'ın "Ailem 1915'te öldürüldü, Talat Paşa'yı görünce annemin yüzü gözümün önüne geldi, kendimi kaybettim." gibi ifadeleri psikolojik bunalım (effect epilepsi) belirtileri olarak görülmüş ve Tehliryan, "akli melekeleri etkilenmiş sanık" statüsüne geçmiştir. Oysa Tehliryan, "Bir insan öldürdüm ama katil değilim." diyerek suçunu kabul etmiş ve pişman olmadığını beyan etmiştir. Tehliryan'ın avukatları, suç ortağını ortaya çıkarmaktan kaçınmışlar, cinayetin bireysel işlendiğine dair hâkimi ikna etmeye çalışmışlardır. Mahkemede Alman hâkimler de Tehliryan'a bu yönde herhangi bir soru yöneltmemişlerdir.

Mahkemede Kızılhaç görevlileri, misyonerlerin yanı sıra Talat Paşa hakkında uydurma belgeler düzenlediği kanıtlanan Aram Andoyan, Papaz Grigor Balakyan ve Dr. Lepsius dinlenmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusunda 5. Ordu Komutanlığı ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı yapmış olan Liman von Sanders'te dinlenmiştir. Sanders, "Görevim sırasında Talat Paşa'nın, Ermenilerin yok edilmesine dair imzalı bir emrine rastlamadım." demiştir. İlginç olan şu ki Sanders, İstanbul'da görev yaptığı halde dinlenirken Kafkas Cephesi'nde görev yapmış olan 3. Ordu Kurmay Başkanı Alman Felix Guse dinlenmemiştir. Ayrıca eşi Hayriye Hanım'da dinlenmeyen tanıklar arasındadır. 3 Haziran'da 12 jüri üyesinin 1,5 saatlik oturumundan sonra Tehliryan beraat ettirilmiş ancak sınır dışı edilmesine karar verilmiştir. Tehliryan mahkeme salonunu terk ederken dışarıda onu sevinçli bir kalabalık karşılamıştır.

Savcı davayı temyize göndermemiştir. Talat Paşa'nın ailesi davayı temyize göndermiştir ancak davanın yeniden görüşülmesi reddedilmiştir.

Almanya'nın Davaya Karşı Tutumu

Almanya, mümkün olduğu kadar davayı apolitik olarak görmüş ve bu konuda önlemler almıştır. Davayı kamuoyuna açık yapmış, bireysel bir cinayet olayından öteye geçirmemiştir. Örneğin Mahkeme Başkanı, bu cinayeti işlerken birisinden veya bir kurumdan destek aldın mı şeklinde bir soru yönelmemiştir. Zira Tehliryan, sözde Ermeni soykırımından dolayı yargılanmış olsaydı Osmanlı karargâhında görev yapmış olan birçok Alman subay da sorumlu tutulabilecekti. Nitekim dava görülürken Alman çıkarlarının gözetildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tarihe “Talat Paşa Duruşması” olarak geçen 1,5 günlük duruşmada Tehliryan, davacı; maktul Talat Paşa, davalı durumuna düşmüştür. Jüri'nin “Sanık Soğomon Tehliryan, 15 Mart 1921 günü, Talat Paşa'yı Charlottenburg'da kasten, teammüden ve tasarlayarak öldürmüş müdür?” sorusuna “Hayır!” cevabıyla bir katil beraat ettirilmiştir. Tehliryan'ın beraati, özellikle soykırım, adalet ve intikam kavramlarının hukuk önündeki sınırları bakımından ciddi tartışmalar yaratmıştır. Kendisini savunan makamlar olmadığı için katledilen Talat Paşa, suçlu; cinayet ise haklı bulunmuştur. Dava Tehliryan'ın avukatları tarafından bir cinayet davasından ziyade 1915 Olaylarının tartışıldığı siyasi bir panele dönüştürülmüştür.

Bu bir İttihatçının katledilmesi davası değil, Osmanlı hükûmetinin Ermeni sevkinde kendini savunabileceği bir yerdir. Ancak bu tarihi fırsat kaçırmıştır. Çünkü İstanbul işgal altındadır ve Osmanlı yönetiminde de İttihatçılara muhalif Hürriyet ve İtilaf partisi bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Babacan, H., (2005), Mehmed Talat Paşa, 1874-1921: Siyasi Hayatı ve İcraatı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özdemir, H., (2007), Üç Jöntürk'ün Ölümü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kasım, M., (1986), Talat Paşa'nın Anıları, (y.y.), İstanbul.

Hofmann, T., (2003), Talat Paşa Davası: 2-3 Haziran 1921 Tutanaklar, (D. Akhanlı, çev.), Belge Yayınları, İstanbul.

Çavdar, T., (1984) Talat Paşa: Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü, Dost Kitabevi, Ankara.

Cemal Paşa Suikastı

*Prof. Dr. Nevzat ARTUÇ
Adıyaman Üniversitesi*

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üçlü lider kadrosunda en renkli sima olarak temayüz eden Cemal Paşa; Adana ve Bağdat valiliği, İstanbul muhafızlığı, bahriye nazırlığı ve IV. Ordu kumandanlığı gibi çok önemli görevlerde bulunmuş devlet adamlarındandır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte beraberindeki İttihatçı lider kadroyla birlikte 1 Kasım 1918'de ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlatmış olduğu Milli Mücadele, yurt dışında henüz ne yapacağına karar vermemiş olan Cemal Paşa için yeni umutların kaynağı olmuştur. Paşa, bu mücadeleye destek olmak adına Afganistan'a gitmiş; burada Rus yetkilileriyle iş birliği yaparak İngilizlere Hindistan'da büyük bir darbe indirmek, böylece milli mücadeleye katkıda bulunmak istemiştir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'yla sürekli irtibat halinde olmuş, onun emirleri dahilinde hareket etmeye gayret göstermiştir, ancak Enver Paşa'nın hem Ruslarla hem de Ankara'yla ipleri koparmış olması Cemal Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Moskova'da Rus yetkililerle bir görüşme yaparak Enver Paşa ile hiçbir ilişkisinin olmadığını anlatmaya çalışmıştır. 5 Temmuz 1922'de Moskova'dan ayrılarak Tiflis'e gitmiştir. 9 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndererek gerginleşen Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesini, Enver Paşa'yla hiçbir ilgisinin olmadığını resmi bir yazıyla ilan edilmesini ve Afganistan meselesini görüşmek üzere Kars veya Trabzon'a davet edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'dan bir haber gelinceye kadar Tiflis'te kalmayı uygun görmüştür. Cemal Paşa, Tiflis'te kaldığı süre zarfında sık sık Türk Temsilciliği'ne giderek Türk Temsilciliği'ne giderek

Ahmet Muhtar Bey ile görüş alışverişinde bulunuyordu. 21 Temmuz 1922'de, saat 20.30 civarında Nusret ve Süreyya Beylerle birlikte yine Türk Temsilciliği'ne gelmiş olan Cemal Paşa, burada bir müddet kalmış Muhtar Bey ve temsilcilik çalışanlarıyla sohbet etmişti. Saat 22.30'a doğru Muhtar Bey'in karşı çıkmasına rağmen ayrılıp, iki yaveri yanında olduğu halde, kaldığı otele doğru hareket etmişti. On on beş dakika kadar sonra Ruslara ait Çeka binasının 10 metre yakınında bulunan Jovkodovfski Sokağı'nda, bir otomobilden inen silahlı grubun -tahminen on kişilik- saldırısına uğramış ve yaverleriyle birlikte hayatını kaybetmiştir. Katiller cinayetin ardından ortadan kaybolmuştur. Cemal Paşa'nın öldürülmesi, Tiflis'te bulunan Gürcü ve Müslüman halk tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Ayrıca başta Azerbaycan, İran ve Rus olmak üzere, bütün yabancı elçilikler ertesi gün Türk Temsilciliği'ne giderek Ahmet Muhtar Bey'e taziye dileklerinde bulunmuşlardır. Taziyelerin ardından Tiflis Hükümeti tarafından Cemal Paşa ve yaverleri Nusret ve Süreyya Beyler için Tiflis Şah Abbas Camisi'nde büyük bir cenaze merasimi düzenlenmiştir. Cenazeye çok sayıda Müslüman ve Gürcü halkın yanı sıra Tiflis'teki devlet erkânı; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, İran ve Almanya elçileri ile Komünist Parti yetkilileri de katılmışlardır. Dini merasimin icra edilmesinden sonra Cemal Paşa'nın katledilmesinden duyulan büyük üzüntüyle ilgili bir konuşma yapılmış ardından cenazeler defnedilmiştir. Cemal Paşa'nın kimler tarafından ve niçin öldürüldüğü, günümüzde hâlâ tartışılan bir konudur. Cemal Paşa'nın kimler tarafından ve niçin öldürüldüğü, günümüzde hâlâ tartışılan bir konudur.

Cinayetin gerçek faillerinin bulunup cezalandırılmamış olmaları, farklı iddiaların ortaya atılmasına sebebiyet vermiştir. Birinci ve en güçlü iddiaya göre, Cemal Paşa'yı Bolşevikler öldürmüştür. Enver Paşa'nın Afganistan Hükûmeti'nin de desteğini alarak Ruslara karşı askerî harekâtlara girişmesi, Cemal Paşa'ya olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Cemal Paşa, Enver Paşa'yla hiçbir ilgisi olmadığına dair yapmış olduğu açıklamalarla Rusları ikna etmeyi başaramamıştı. Bu nedenle Ruslar, kendisine artık yardımcı olamayacaklarını söyleyerek Moskova'yı terketmesi uyarısında bulunmuşlardı fakat Bolşevik Hükûmeti, suikast sonrası Ankara Hükûmeti'ne teessürlerini bildirmiş ve 21 Ağustos 1922'de bir beyanname yayınlarak Cemal Paşa'nın katillerinin çok kısa süre içerisinde ortaya çıkarılacağı sözünü vermiştir.

İkinci iddiaya göre, Cemal Paşa bir İngiliz komplosuna kurban gitmiştir. Zira, Cemal Paşa'nın Bolşevikler ile yürüttüğü Afganistan projesi, Hindistan'daki İngiliz egemenliğine karşı büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Ayrıca Paşa, Afganistan'daki İngiliz nüfuzunu kırmak ve bir Rus-Afgan antlaşmasını sağlamak için de büyük çaba göstermişti.

Üçüncü iddiaya göre ise Cemal Paşa, Talat Paşa ile başlayan suikastlar zincirinin bir parçası olarak Ermeniler tarafından öldürülmüştür. Nitekim Şekip Arslan Bey, Talat Paşa'nın vurulmasının ardından Berlin'den, Enver Paşa'ya yazdığı 21 Mart 1921 tarihli mektubunda Ermeni fedailerinin Talat ve Cemal Paşa'yı öldürmek için Fransız askeri kılığına girerek bir sene önceden Berlin'e geldiklerini söylemiştir. Şekip Arslan, daha sonra Cemal Paşa'nın İngilizler tarafından öldürüldüğünü de iddia etmiş olsa da yukarıda belirtmiş olduğumuz mektubu,

Ermenilerin suikast zincirleri ile ilgili önemli bir ipucu niteliğindedir. Bunların dışında cinayetin ertesi günü Tiflis'te Taşnak Cemiyeti'ne mensup 199 kişinin tutuklanmış olması ve Ankara Hükûmeti'nin 23 Ağustos 1922'de Ermenistan'a göndermiş olduğu oldukça sert bir diplomatik üsluba sahip nota, bu konudaki iddiaları kuvvetlendirmektedir. Zira bu notada; Cemal Paşa'nın Taşnaklar tarafından öldürüldüğünün anlaşıldığı, bu nedenle katillerinin bir an evvel yakalanarak Türkiye'ye iade edilmesi ve eski Türk devlet adamlarına yönelik bu tür suikastların devam etmesi halinde Erivan Hükûmeti'nin bundan sorumlu tutulacağı açık bir dille ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin Cemal Paşa'nın ailesine yapmış olduğu yardımlar arasında Beyoğlu'nda Ermeniler tarafından terk edilmiş bir evin bulunması ve Kazım Karabekir'in, Cemal Paşa'nın cenazesinin Türkiye'ye getirilmesini talep ederken "Taşnak mezalimi Erzurum'da ebedi bir hatıra bırakmış olur." şeklindeki sözleri, bu ihtimali daha da kuvvetlendirmektedir. Bu iddialara karşılık Ermeni Hükûmeti, cinayetin ertesi günü önce Tiflis'teki Türk Temsilciliği'ne, daha sonra da Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'e taziye mesajları göndererek suikast olayı ile hiçbir ilgilerinin olmadığını ifade etmiştir. İstanbul'daki Ermeni gazeteleri de olaya bu açıdan yaklaşmışlardır. Örneğin Jamanak Gazetesi; Tiflis Hükûmeti'nin, canileri henüz yakalayamadığı için böyle bir iddiada bulunmanın doğru olamayacağını ayrıca Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülmesi için hiçbir gerekçenin bulunmadığını iddia etmiştir. Bir başka Ermeni gazetesinde Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından değil, Bolşevikler tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir. Söz konusu gazete Bolşeviklerin, Enver Paşa'nın başlatmış olduğu harekâtın içerisinde Cemal Paşa'nın da olduğuna inanmalarını gerekçe olarak göstermiştir.

Berlin Gurbetinde Kanlı Pusu: Bahaddin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey'in Öldürülmesi

Prof.Dr.Necmettin ALKAN
Sakarya Üniversitesi

Sonun başlangıcı Birinci Dünya Savaşı'nın artık kaybedildiğinin anlaşılmasıydı. İktidar partisi İttihat ve Terakkî'nin liderlerinden ve son sadrazam Talat Paşa (1874-1921) ile birlikte 1 Kasım 1918 tarihinde Türkiye'yi terk edenler arasında Doktor Bahaddin Şakir Bey (1874-1922) ve Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey (1868-1922) de bulunuyordu. 10 Kasım'da vardıkları Berlin'de artık siyasî mülteci olarak bundan sonraki hayatlarını sürdürürler. Berlin'deki günleri tıpkı Türkiye'deki gibi yoğun siyaseti faaliyetlerle geçiyordu. Talat Paşa'nın liderliğinde İttihat ve Terakkî'yi gurbette de yeniden toparlamaya çalışıyorlardı. Fakat gurbet günleri düşündüklerinden daha kısa sürer. Ermeniler, Sevk ve İskânı'ndan dolayı intikamlarını almak için kurdukları Nemesis, Berlin'de mülteci olarak yaşayan İttihatçıları takip etmeye başlarlar. Fazla sürmez önce Talat Paşa'yı katlederler. Paşanın öldürülmesi, Berlin'deki arkadaşları için de aslında bir mesajdı. Nitekim aradan fazla bir zaman geçmeden Alman istihbaratına bu yönde ilk ihbar gelir. Hatta Bahaddin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey için koruma tedbiri dahi alırlar. Fakat tedbir yeterli olmayacaktır.

Berlin Son Durakları Olur

1922 yılı, 17 Nisan gecesini Berlin'in merkezinde işlek bir caddesi olan Uhlandstrasse'deki 80 numaralı evden kol kola çıkan Bahaddin Şakir Bey ve Azmi Cemal Bey cadde boyunca yürümeye başlarlar.

Arkalarında ise Şakir Bey'in karısı ile Talat Paşa'nın karısı Hayriye Hanım onların ardından yürüyorlardı. Konuşa konuşa şehrin merkezi Kurfürstendamm'a doğru ilerliyorlardı. Fakat yalnız değillerdi. Kendilerini takip eden iki Ermeni'den habersizdiler.

Kurfürstendamm'a varmak üzereyken Hayriye Hanım, silahlı birinin kendilerini takip ettiğini fark eder ve üzerine atılır. Fakat Ermeni terörist, Hayriye Hanım'ı itekleyerek kurtulur. Hareketlilik üzerine Cemal Azmi Bey'in geri dönmesiyle birlikte terörist silahını ateşler ve sol gözünün altından Cemal Azmi'yi vurur. Bütün bunlar birkaç saniye içinde olurken Bahaddin Şakir Bey çantasından silahını çıkarmaya çalışırken aynı terörist ona da ateş eder. Kurşunun Bahaddin Şakir'in yanağını sıyrıp geçmesi üzerine bu kez diğer terörist silahını ateşleyerek tam göğsünden vurur. Ardından sokak lambalarına ateş ederek karanlıktan istifade kaçıp giderler. Öldürülen Bahaddin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey'in cenaze merasimleri Alman polisleri tedbir olarak başlangıçta yasaklanmak istenir. Bunun üzerine Berlin'de yaşayan Türkler Alman Başbakanı'na bir protesto telgrafı çekerler. 24 Nisan 1922 tarihli telgrafta, "sinsice öldürülen" Türk vatandaşı Cemal Azmi Bey ve Bahaddin Şakir Bey için dinî merasimin yapılmasını reddeden Emniyet Müdürlüğü'nü "sert bir şekilde protesto ediyoruz" diye serzenişte bulunurlar. Devamında bu dinî merasimin yapılmasını İslâm adına talep ederek cenazelerin mezarlığa kadar taşınmasına müsaade edilmesini isterler.

Bu talepleri Almanlar tarafından kabul edilir. Ertesi günü saat 11'de Berlin'de bugünkü Türk Şehitliği kabristanında büyük bir cemaatle cenaze namazları kılınır. Fakat cenazeleri hemen toprağa verilmez tahnit edildikten sonra mezarlığın salonunda belli bir süre muhafaza edilir. 9 Mayıs 1930 tarihinde Talat Paşa'nın cesedi ile Bahaddin Şakir ve Cemal Azmi Bey'inkiler yan yana defin edilir. Bu definle birlikte üç İttihatçı dava arkadaşın gurbetteki kabirleri de kader birliği yaptıkları gibi yay yana gelmiş olur.

KAYNAKÇA

PA-AA, R 78484.

Alkan, Necmettin: İmparatorluğun Son Savaşı. Birinci Dünya Savaşı'na Neden Nasıl Girdik?, İstanbul 2020.

Hosfeld, Rolf: Operation Nemesis. Die Türkei, Deutschland und der Völkermord an den Armeniern, Köln 2005.

Musul, Ankara ve İzmir Suikastı

Prof.Dr.Ali SATAN
Marmara Üniversitesi

Muzaffer YARDIMCI
Araştırmacı / Yazar

Tarihin bütün zamanlarında siyaseti etkilemek, iç ve dış politikalara yön vermek ve şahsi, politik amaçlarla liderlere yönelik suikastlar olmuştur. Bu liderlerden biri de henüz Milli Mücadele yıllarında dahi çeşitli suikast teşebbüslerine uğramış Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Cumhuriyet tarihinin en çok bilinen ve üzerine akademik, edebi ve medyatik yapıtlar üretilen 1926 tarihli "İzmir suikast teşebbüsü", sonuçları itibarıyla de Türk siyasi tarihinde bir kırılma noktasını teşkil eder. İzmir suikast teşebbüsünü anlamlandırabilmek için olayın yalnızca adli bir vaka olarak değil, dönemin iç ve dış siyasi gelişmeleriyle birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda Musul meselesinin, suikastın arka planını oluşturan temel unsurlardan biri olduğu düşünülmektedir. Lozan Antlaşması'nda çözüme kavuşturulamayan Musul sorunu, önce Haliç Konferansı'na konu olmuş ama netice alınamamıştı. Uzun diplomatik uğraşların sonucunda 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da "Türkiye-İrak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma ile bin yıllık vatan toprağı olan Musul, Türkiye hudutları dışında kalmıştır. Bu durum Lozan'da barış görüşmeleri devam ederken de sonrasında da Musul'a dikkat çeken kişi ve grupların endişelerini haklı çıkartmıştır. Musul'un kaybının psiko-sosyal ve toplumsal etkileri üzerine durulmamıştır. Siyasette ise Musul'un kaybı yeni Kemalist Cumhuriyetin başarısızlığı olarak görülüp muhalif, ittihatçı veya eski ittihatçı bazı kesimleri; Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmak için harekete geçirmiş olabilir.

Bu durum, iktidar cephesinde de muhalefetin kontrol altına alınması gerektiği yönünde güçlü bir kanaatin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Nitekim, İzmir Suikastı davasında sanıklardan Çopur Hilmi'nin verdiği ifadede Musul meselesi ile suikast teşebbüsü arasındaki ilişkiye açık bir işaret vardır. Çopur Hilmi ifadesinde Ziya Hurşit'in, suikasttan önce Musul'un kaybedildiğinden söz ettiğini ve Musul'un verildiği gün Mustafa Kemal'in Büyükkada açıklarında Gülcemal Vapuru'nda konser verdirdiğini aktarmıştır. Atatürk 5 Haziran 1926 günü gerçekten Gülcemal Vapuru'nu ziyaret etmiştir ama bu ziyaret söylendiği gibi Büyükkada'da değil Mudanya'da olmuştur. İlginçtir ki Mudanya'da Atatürk'ün ziyaretinden sonra Gülcemal Vapuru, İstanbul'a gitmiş ardından İzmir seferine çıktığında Atatürk'e suikast tertip eden Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf gibi isimleri de İzmir'e götürmüştür.

Cumhuriyet tarihi literatüründe fazla ciddiye alınmayan bu yaklaşım, dönemin yabancı diplomatik raporlarında da karşılık bulmuştur. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğinde görev yapan Konsolos R. H. Hoare tarafından kaleme alınan 1926 tarihli Türkiye Yıllık Raporu'nda: "...İç politika alanında, Mustafa Kemal'in pozisyonu kendisine karşı düzenlenen bir suikastın vakitli keşfi (bazıları icat diyor) sayesinde güç kazandı ve muhalefetin en önemli olmasa da hayli önemli üyelerini devre dışı bırakmak için bir fırsat ele geçirdi" yazmaktadır.

PROF.DR.ALİ SATAN
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MUZAFFER YARDIMCI
ARAŞTIRMACI / YAZAR

Yine 1926 tarihli Türkiye Raporu'nda şöyle denilmektedir: "Aylar boyunca tüm Türk basını gazete sütunlarını önce İngiltere ardından Milletler Cemiyeti Konseyi hakkında ağır hakaretlerle doldurdu. Bu yazılarda, Türkiye'nin tartışma konusu olan bölgelerin çoğunda, Musul ili dahil olmak üzere, egemenliğini tanımayan hiçbir anlaşmanın kabul edilmeyeceğine dair antlar verilmekteydi. Sonra aniden göz kırpması süresinde her şey değişti; basın Musul'u tümünden unuttu..."

Rapordan anlaşılacağı üzere 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşmasıyla -dokuz gün sonra- 14 Haziran'da İzmir suikast planının ortaya çıkartılması arasında bir irtibat hissedilmektedir. Musul başarısızlığı Cumhurbaşkanı'na suikast iddiasıyla örtbas edilip gündemin değiştirildiği, Musul meselesi nedeniyle hükümetin iç politikada zedelenen itibarını onardığı ifade edilmiştir.

Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi -o dönemde resmi sıfatı Yüksek Komiser- Amiral Mark L. Bristol, 22 Haziran 1926 tarihli raporunda Musul Antlaşması'ndan sonra muhalefetin belirgin biçimde güçlendiğini ve hükümetin muhalefeti susturmak amacıyla suikast girişimini siyasal bir araç olarak kullanmış olabileceğini dile getirmiştir. Bristol'un değerlendirmelerinde bilhassa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Musul konusunda hükümeti, Türk haklarından gereksiz taviz vermekle suçladığına dikkat çekilmektedir.

Sonuç olarak "İzmir Suikastı'nın, Musul'un kaybı sonrasında şekillenen iç siyasi dengelerden bağımsız biçimde ele alınması eksik bir değerlendirme olacaktır."

Suikast teşebbüsü ile bunu izleyen soruşturma, tutuklamalar ve yargılamalar; yalnızca bir güvenlik tedbiri değil, aynı zamanda muhalefetin tasfiyesi ve iktidarın siyasal otoritesinin pekiştirilmesi sürecinin de bir parçası olmuştur. Bu süreç neticesinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal hâkimiyetinin belirgin biçimde güçlendiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Demircioğlu, F., (22 Mart 2021) , "Gülcemal Vapuru" , 09.02.2026 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/471/G%C3%BClcemal-Vapuru> , adresinden erişildi.

Duru, O., (2001), Amerikan gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kuruluş Yılları, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Satan, A., (2023), 1935: Atatürk'e Suikast ve Sadakat Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi, Timaş Yayınları, İstanbul.

Satan, A. (der.), (2013), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926", Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

Uyar, İ., (2011), İzmir basınına göre İzmir Suikastı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yardımcı, M., (2019), Ziya Hurşit, Muhalif mi Suikastçı mı? Pınar Yayınları, İstanbul.

27 Mayıs 1960: Bir Darbenin Siyasal Mirası

Doç. Dr. Işıl Tuna PINAR

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Türkiye’de darbeler tarihi anlaşılacak istendiğinde 27 Mayıs 1960, ister istemez başlangıç noktası olarak karşımıza çıkar çünkü bu tarih yalnızca bir hükûmetin devrilmesi değil; ordunun siyasete doğrudan müdahalesinin meşrulaştırıldığı, üstelik bunun uzun yıllar “ilerici” ya da “kurucu” bir hamle olarak anlatıldığı ilk örnektir. 27 Mayıs, bu yönüyle sadece geçmişte kalmış bir olay değil, bugünü anlamak için de hâlâ anahtar niteliğindedir.

Demokrat Parti (DP), 14 Mayıs 1950’de iktidara geldiğinde Türkiye için gerçek bir dönüm noktasıydı. Tek parti döneminin ardından yapılan serbest seçimlerle iktidarın el değiştirmesi, halkın siyasetle kurduğu ilişkiyi kökten dönüştürmüştü. DP’nin ilk yıllarında ekonomik rahatlama, görece özgürlük ortamı ve “Yeter! Söz milletindir!” söylemi ciddi bir toplumsal destek yarattı. 1950’lerin ortalarından itibaren ise tablo değişmeye başladı. Artan enflasyon ve dış borçlar gibi ekonomik sıkıntılar ile kırsaldan kente göçün yarattığı sosyal gerilimler, DP iktidarını zorladı. Bu baskı ortamında hükûmetin, muhalefete ve basına yönelik tahammülü giderek azaldı. Özellikle 1957 sonrası süreçte basın üzerindeki denetim, üniversitelere müdahaleler ve TBMM’de kurulan Tahkikat Komisyonu gibi adımlar, iktidarın otoriterleştiği yönündeki eleştirileri güçlendirdi. Tam da bu noktada ordunun içindeki huzursuzluk - hizipleşme- görünür hale geldi. Genellikle “Ordu rahatsızdı.” gibi kısa bir cümleyle geçiştirilen bu durum, aslında çok katmanlıydı.

Subayların ekonomik sorunları, hiyerarşik tıkanmalar, NATO’ya giriş sonrası değişen askerî yapı ve en önemlisi de kendilerini “Cumhuriyetin gerçek sahibi” olarak gören bir zihniyet ile ordunun siyasallaşması, siyasete müdahalenin zeminini oluşturdu. Bu anlayışa göre, seçilmiş bir iktidar Cumhuriyetin temel ilkelerinden saparsa ordu devreye girmeliydi.

27 Mayıs 1960 sabahı radyodan okunan bildiriyle DP iktidarı sona erdirildi. Başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve bakanlar olmak üzere tüm DP yöneticileri tutuklandı. Ardından darbeyi gerçekleştiren subayların içinden Milli Birlik Komitesi (MBK) adı verilen askerî yönetim (ara rejim) ülkenin kontrolünü ele aldı. Darbenin hemen ardından yapılan açıklamalarda, amacın “demokrasiyi kurtarmak” olduğu ve müdahalenin “hiçbir zümreye karşı yapılmadığı” vurgulanıyordu. Bu ifade, Türkiye’de darbelerin kendini meşrulaştırma biçiminin de ilk örneği olacaktır.

27 Mayıs’ın en çarpıcı sonuçlarından biri, Yassıada yargılamaları ve idamlarıdır. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’ın idam edilmesi, Türk siyasal hayatında derin bir travma yaratmıştır. Bu idamlar, darbecilerin “hukuk ve demokrasi” iddiasıyla açık bir çelişki oluşturur. Seçilmiş bir başbakanın ve bakanların özel yetkili bir mahkeme tarafından yargılanıp idam edilmesi, demokrasinin askıya alındığının en somut göstergesidir.

Mahkeme sürecinde çeşitli tartışmalar kamuoyunda yer almıştır. Sanıkların savunma hakkını yeterince kullanıp kullanmadığı, masumiyet karinesine hanel gelip gelmediği ve tutukluluk şartları; bu tartışmaların en dikkat çekicilerindendi.

27 Mayıs uzun yıllar boyunca “iyi bir darbe” olarak anlatıldı. Bunun en önemli nedeni 1961 Anayasası'dır. Görece özgürlükçü hükümler içeren bu anayasa; sendikal haklar, üniversite özerkliği ve Anayasa Mahkemesi gibi kurumlarla demokratik bir çerçeve, sundu. Ancak burada kritik bir soru sormak doğru olacaktır. Özgürlükçü bir anayasa, anti-demokratik bir yöntemle yapılabilir mi? 27 Mayıs'ın en kalıcı mirası belki de bu sorunun cevabında gizlidir. Darbe, bir yandan hak ve özgürlükleri genişleten bir metin üretirken, diğer yandan “ordu gerektiğinde yönetime el koyabilir” fikrini sistemin içine yerleştirdi. 1971, 1980 ve 1997 müdahaleleri, büyük ölçüde bu zihinsel ve kurumsal miras üzerinden şekillendi.

Bugünden geriye dönüp baktığımızda 27 Mayıs'ı tek boyutlu bir şekilde değerlendirmek mümkün değildir. 27 Mayıs ne yalnızca “özgürlük getiren” bir ihtilal (!) ne de yalnızca askerî bir müdahaleydi. Karmaşık, Türk siyasetini derinden etkileyen ve şekillendiren bir süreçti. Oysa şu çok açıktır; demokrasi, sandıkla gelen iktidarların yine sandıkla gitmesi ilkesine dayanır. Bu ilkenin ihlali, hangi gerekçeyle yapılırsa yapılsın, uzun vadede toplumda derin yaralar açar. 27 Mayıs 1960, Türkiye'ye hem bir anayasa hem de bir vesayet geleneği bırakmıştır. Bugün için darbelerle yüzleşmek, askerî müdahaleleri yalnızca kınamak değil; onları mümkün kılan siyasal kültürü, “kurtarıcı” beklentisini ve demokratik sabrı sorgulamak anlamına gelir.

Belki de gençler için çıkarılacak en önemli ders şudur: Demokrasi kusurludur, yavaş işler, hatta bazen sinir bozucudur. Aynı zamanda da kırılıgandır. Onu koruyup yaşatmak ise azim ve kararlılık ister. Yakın tarihimizde yaşanan darbeler, demokrasinin önemini ve onu nasıl korumamız gerektiğini yaşayarak öğretmiş; Türk milleti, kriz dönemlerini demokrasiye olan inancı ve bağlılığı ile atlatmayı bilmiştir.

KAYNAKÇA

ASLAN, Z., (2025), Türkiye'nin Siyasi Tarihi “Çok Partili Dönemin Başlangıcından 27 Mayıs 1960'a”, İmge Yayınları.

KOÇAK, C., (2022), 27 Mayıs'ın Kayıp Anayasa'sı, Vakıfbank Kültür Yayınları.

PINAR, İ.T., (2024), Sorularla 27 Mayıs 1960 Darbesi Tarihi, Dorlion Yayınları.

SARI, Ç., (2022), Bir Darbenin Algı Yönetimi “27 Mayıs”, Dorlion Yayınları.

12 Eylül 1980: Bir Darbenin Toplumsal Mirası

Doç. Dr. Işıl Tuna PINAR

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Türkiye’de askerî müdahaleler konuşulacak olursa bazı tarihler; yalnızca bir iktidar değişimini değil, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasını ifade eder. 12 Eylül 1980 işte, böyle bir eşikti. O gün yönetime el koyan askerî kadro; sadece hükûmeti devirmedi, sadece siyasal hayatın sınırlarını da çizmedi. Vatandaşın devlete karşı konumunu da toplumdaki demokrasinin nasıl işlemesi gerektiğine dair kabulleri de yeniden biçimlendirdi. 1970’li yıllar Türkiye için derin bir istikrarsızlık dönemi idi. Sokak çatışmaları, ekonomik kriz, koalisyonların kurulamaması ve artan kutuplaşma; toplumun geniş kesimlerinde bir güvensizlik duygusu yaratmıştı. Günlük hayatın her alanına yayılan şiddet, “Düzeni kim sağlayacak?” sorusunu giderek daha yüksek sesle sorduruyordu. Müdahaleyi gerçekleştiren askerî yönetim de tam olarak bu soruya cevap verdiğini iddia ederek ortaya çıktı, ancak kısa süre içinde görüldü ki hedef yalnızca düzeni sağlamak değildi. Yeni yönetim, siyasetin bütün aktörlerini tasfiye eden kapsamlı bir yeniden düzenleme süreci başlattı. Tüm siyasi partiler kapatıldı, siyasetçilere yasaklar getirildi, sendikalar ve dernekler faaliyet dışı bırakıldı. On binlerce insan gözaltına alındı; uzun süreli tutukluluklar, işkence iddiaları ve ağır yargılamalar dönemin sıradan gerçekleri hâline geldi. Cezaevleri, adeta ülkenin zorunlu siyaset okulları gibiydi.

12 Eylül’ü önceki müdahalelerden ayıran en önemli özelliklerden biri, baskının yalnızca örgütlü yapılara yönelmemesiydi.

İnsanlar artık sadece eylemlerinden değil, düşüncelerinden ve sözlerinden de sorumlu tutulabileceklerini öğrendi. Böylece korku, bireysel bir duygu olmaktan çıkıp toplumsal bir atmosfere dönüştü. Sessizlik, hayatta kalmanın en güvenli yolu gibi sunuldu. Bu nedenle pek çok araştırmacı 12 Eylül’ü bir “toplum mühendisliği” girişimi olarak değerlendirir. Amaç; siyasete mesafeli duran, devlete itiraz etmeyen ve istikrarı özgürlük taleplerinin önünde tutan yeni bir yurttaş profili oluşturmaktı. Yani apolitik bir gençlik...

Müdahalenin kalıcı etkisi de tam burada ortaya çıktı. Yalnız kurumlar değil, vatandaşların zihniyet dünyası da değiştirilmeye çalışıldı. Bu yaklaşımın hukuki ifadesi, 1982 Anayasası oldu. Devlet otoritesini güçlendiren, hak ve özgürlükleri ayrıntılı sınırlama mekanizmalarına bağlayan ve askerî yapının sistem içindeki ağırlığını koruyan bu metin uzun yıllar yürürlükte kaldı. Sonraki dönemlerde yapılan değişikliklere rağmen birçok tartışmada anayasanın ruhunun yaşamaya devam ettiği dile getirildi.

Darbe sonrası siyasal hayata yeniden dönüldüğünde hiçbir şey eskisi gibi değildi. Eski liderler yasaklıydı, partilerin hareket alanı daraltılmıştı ve toplumun üzerinde görünmeyen ama hissedilen bir denetim duygusu vardı. Daha kontrollü, daha merkezî ve daha temkinli bir siyaset tarzı yükselişe geçti. Belki de darbenin en uzun ömürlü mirası, kuşaktan kuşağa aktarılan çekingenlik oldu.

Anne babalar çocuklarına siyasetten uzak durmayı öğütledi. Bir derneğe üye olmak, yüksek sesle fikir beyan etmek ya da kamusal tartışmalara katılmak çoğu zaman riskli davranışlar gibi algılandı. Kamusal alan daraldıkça toplumun ortak konuşma alanı da daraldı. Darbe yöneticileri bütün bu uygulamaları "istikrar" adına savunuyordu. Oysaki korku üzerine kurulan düzen, kalıcı bir huzur üretmekte zorlanır. Bastırılan sorunlar ortadan kalkmaz, sadece başka zamanlara devredilir. Nitekim sonraki yıllarda yaşanan siyasal krizler, müdahale tartışmalarının Türkiye'nin gündeminden kolayca çıkmadığını göstermiştir.

Bugün 12 Eylül'e bakarken mesele yalnızca geçmişte yaşanan acıları hatırlamak değildir. Daha önemlisi, o dönemde şekillenen düşünme biçimlerinin bugüne nasıl taşındığını sorgulamaktır. "Devlet ile birey arasındaki denge nasıl kurulmalıdır, güvenlik arayışı özgürlükten ne kadar feragat etmeyi meşru kılar, sessizlik gerçekten huzur mudur?" gibi sorular yalnız tarihçilerin değil, her kuşağın yeniden cevaplamak zorunda olduğu sorulardır. 12 Eylül 1980, tankların yönetime el koyduğu bir tarihten fazlasıdır. O yüzden bugün hala tam olarak açıklanamamaktadır.

KAYNAKÇA

ÇALIŞLAR, O., (1990), Liderler Hapishanesi 12 Eylül Günlükleri, Milliyet Yayınları, İstanbul.

TÜRE, E., (2024), 12 Eylül Darbesi ve Sonrasında Türkiye'de Siyasal Hayat 1980-1983, Berikan Yayınevi.

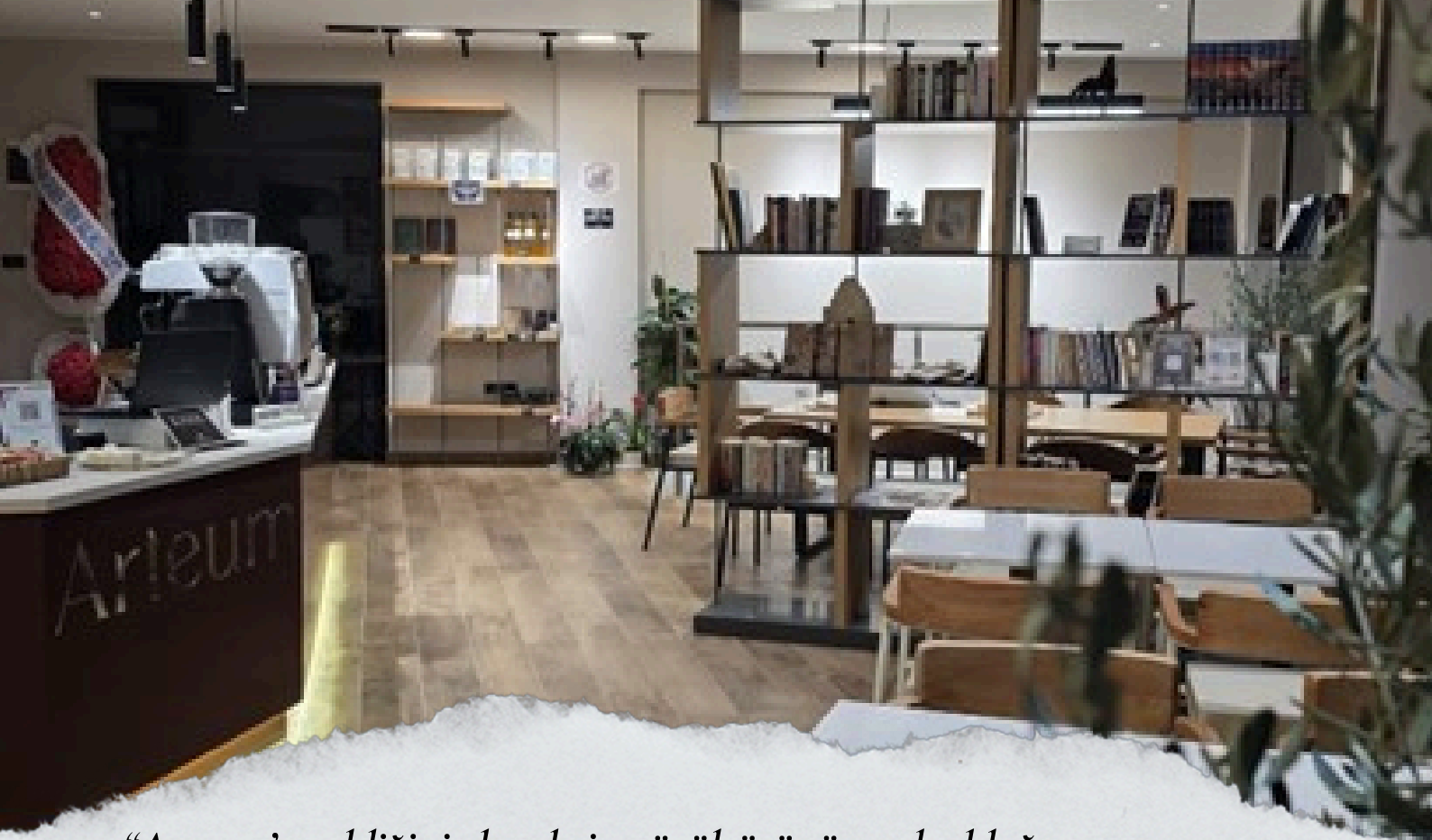

VIMKSV

katkularıyla...

GEZ | **harc**
ÇEK | **lıgi**
YAZ | **kap**
.com

“Arteum’a geldiğinizde şehrin gürültüsünün yok olduğunu ve zamanın yavaşladığını fark edersiniz. Arteum Kültür Kitap Kahve, sayfaların hışırtısını kahvenin lezzetiyle birleştiren; tarihi, edebiyatı, sanatı ve sohbeti aynı çatı altında buluşturan zarif bir duraktır. Burada her masa yeni bir hikâyeye, her raf yeni bir keşfe açılır. Arteum, yalnızca bir mekân değil; ilhamın, üretimin ve paylaşımın sıcak adresidir. Nitelikli kahve deneyimi ve el yapımı lezzetlerimiz için sizleri Arteum’a bekliyoruz!”

Arteum

Kültür-Kitap-Kahve

Konevi Mahallesi, Turgutođlu Sokak 2/A, Meram / KONYA

Arteum Kùltür Kitap Kahve

instagram.com/artaumtr